

dyade

kulturtidsskriftet 2 2004

Ole Gjems-Onstad

Tiden venter ikke

– eksistensielle refleksjoner om tid

*Av jord er du kommet
for å bli en liten stund.*
Hans-Fredrik Nielsen

dyade.no

ACEM

Livet er som et sirkus. Man kommer inn, bukker, går litt rundt, bukker og går ut.
Den danske humorist StormP.

Deadline

Det sentrale internasjonale forretningstidsskrift *Business Week* omtalte (19 april 2004) en medarbeider som var falt bort etter et sykeleie. Tidsskriftets redaksjonelle ledelse må ha ment det følgende som ros. Men avsnittet kan leses som et glimt inn i det moderne vakuum: "Her fighting spirit never flagged, even in the final weeks. A nurse asked as she was entering surgery, 'Are you nervous?' 'I don't have time, I'm filing tomorrow', she replied."

Hvem hadde ikke under et vondt sykeleie hatt behov for å holde døden på avstand? Men det er tragisk sant at det hektiske, moderne menneske kan ha det for travelt til å dø. Man forholder seg til en uendelighet av frister, men ikke til den deadline som virkelig gjelder.

Fenomenet tid kan ses på som enkelt. Klokken går. Arbeidsdagen begynner kl 0900 og slutter kl 1600. TV-nyhetene kommer kl 1900. Hvor er problemet?

Eller man kan undre seg over tidens mysterium – et fenomen, en form for kraft, som mennesker til alle tider har vært underlagt.

Man kan leve undrende, eller som kattungene: Leke og få tiden til å gå.

Å stille spørsmål ved egen barndom er i pakt med tiden. Men mysteriene er gått av mote. I det teknologiske samfunn vet alle at jorden ikke er flat. Ikke like mange har forstått at de lever i en flat verden.

Tanker om tid kan åpne vinduer mot den reflekterende streng alle mennesker har som potensiale, og Acem-meditasjon kan forsterke.

Individet lever i tiden. Den er en personlig dimensjon ved alles tilværelse. Man fødes i tiden, lever i tiden, begrenses av den. *Naturen* har mennesket trodd det kunne overvinne. *Tiden* seirer alltid.

Hvert menneske utfordres av denne grunnleggende, kompromissløse og til dels uforståelige bevegelse: *Tiden*.

Tid som eksistensielt tema dreier seg om å finne sitt forhold til tiden, til det å være menneske.

Dette Dyade er en personlig vandring inn i tanker om tid – for refleksjon over hva det å være her, noen korte øyeblikk, dreier seg om.

Å skrive om tid er å få en rekke bibliotek i hodet. Utvalget av referanser og sitater er subjektivt, begrenset og tilfeldig.

All the world's a stage

And all the men and women merely players:

They have their exits and their entrances;

And one man in his time plays many parts,...

Innledningen til Jacques' tale i William Shakespeare: *As You Like It*.

Redaktør:

Ole Gjems-Onstad

Redaksjon:

Halvor Eifring
Turid Suzanne Berg-Nielsen
Rolf Brandrud
Carl Henrik Grøndahl
Eirik Jensen

Redaksjonsekretær:

Trygve Fridstrøm

Lay-out:

Trygve Fridstrøm

Administrasjon:

Acem sekretariat

Redaksjonsråd:

Ole Gjems-Onstad
Torbjørn Hobbøl
Are Holen

Adresser:

Postboks 2559 Solli,
0202 Oslo
Huitfeldtsgt. 49, 0202 Oslo
Telefon: 23 11 87 00
Telefax: 22 83 18 31
Postgiro: 0805 2 09 42 33
dyade@acem.no
dyade.no

Trykk/opplag:

Hegland Trykkeri
1400 eks
Utkommer 4 ganger i året

Abonnement

For året 2004: kr. 200,-

ISSN 0332-5792

Innhold

- 2 Tidsopplevelser
- 10 Orden og punktlighet
- tid som konvensjon
- 18 Så noen tiden gå forbi?
- tid i fysikk og mystikk
- 32 Rekker jeg frem?
- mytisk og litterær tid
- 50 Forsonet tid
- tiden som venn
- 60 Et vindu

Artiklene i dette nummer av Dyade er skrevet av Ole Gjems-Onstad. For nyttige kommentarer takkes bl a Viktor Roddvik, Eirik Jensen og deltagere på manusseseminar i Acem Oslo 28 april 2004. En særlig takk til Halvor Eifring for mange konstruktive innspill og referanser til kinesiske kultur.

Av ulike grunner er sitater fra utenlandske forfattere til dels i engelsk oversettelse.

Ole Gjems-Onstad er internasjonal nestleder i Acem og leder Acem Norge. Han er professor i skatterett ved Handelshøyskolen BI, Universitetet i Oslo og Høgskolen i Stavanger. Han har skrevet bl a *Stillhetens kompass* (Dyade 1/03), *Historiens psykologi* (Dyade 4/01) og *Inkvisisjonens psykologi* (Dyade 1/00).

Tidsopplevelser

På klokken er alle mus grå – alle minutter like. Men psykologisk er tiden ikke ensartet eller homogen. I tidligere epoker kunne det religiøse mennesket ha en opplevelse av hellig tid. På visse tidspunkter kunne det hellige reaktualiseres gjennom en gjenoppliving i historisk tid av eldre mytiske begivenheter. Den profane (verdslige) tidserfaring er mer homogen. Men også utenfor en religiøs sammenheng kan tid oppleves vidt forskjellig: Rastløs tid, engasjert tid, tiden flyr osv. En del opplever også fødselsdagen som sin egen lille helligdom i tiden. Tid er ikke bare vanskelig å forstå, objektivt sett. Psykologisk dreier det seg om et fenomen som kan erfares høyst ulikt.

Menneskelig frihet betyr at tiden, i større eller mindre utstrekning, er ens egen. Å frata et menneske dets verdighet, innebærer også å avskjære det kontrollen over egen tid.

Hellig og profan tid

Religionsfilosofen Mircea Eliade fremhevet i bøkene *Det hellige og det profane* og *Myten om den evige tilbakekomst* at det er en grunnleggende forskjell mellom religiøse og profane opplevelser av tid. Den profane erfaring av tid er alminnelig varighet. Tiden er homogen. Ingen tid er mer særegen enn annen tid. For det tradisjonelle religiøse menneske i såkalte primitive samfunn blir tiden undertiden hellig. Da aktualiseres mytisk eller hellig tid.

Et eksempel er skapelsen. Verdens skapelse var en hellig handling. Denne hellige handling kan gjentas hver gang et nytt år begynner, når et nytt hus innvies og hvis man ønsker å markere en ny start eller en ny historie. Ved hjelp av riter som markerer slike overganger eller særlige tidspunkter kan det religiøse menneske gå over fra alminnelig varighet, den homogene tid, til hellig tid.

For dette religiøse perspektiv er gjentagelsen meningsfull. Nettopp ved å gjenta de tidligere mytiske og hellige hierofanier, de øyeblikk da det guddommelige trådte inn i historien, kan det hellige reaktualiseres. For det profane perspektiv på tid er gjentagelse deprimerende, påpeker Eliade. Alt er likt, og alt gjentas. Man kommer ingen vei. Det er ingen fremgang.

Mircea Eliade fremhevet forskjellen mellom profan og religiøs tid

Men den gjentakelse som er tømt for religiøst innhold, fører nødvendigvis til en pessimistisk livsanskuelse. Den sykliske tid, som ikke lenger er en vei tilbake til begynnelsessituasjoner, en vei tilbake til gudenes nærvær, den desakraliserte sykliske tid før et skrekkelig aspekt: Den blir til en krets som ufravikelig dreies om seg selv, evig gjentar seg.

Religioner i historien

Jødedommen og kristendommen avviker fra tidligere religioners sykliske forhold til tid. For jødedommen har tiden en begynnelse og ende. Jahve manifesterte seg ikke i en kosmisk tid, men i en historisk tid. Derfor kan ikke denne helliggjorte historiske tid gjentas innenfor historisk tid. Mytisk tid kan bryte inn i historisk tid. Men et faktisk historisk tidspunkt må holdes atskilt fra et annet.

Det kristne perspektiv er at Guds tilstedeværelse gjennom Kristus helliggjorde en bestemt historisk epoke. Når man i kristne riter gjenopplever denne hellige tid, dreier det seg om en form for tilbakevenden til en bestemt historisk epoke. Det er ikke tale om en gjentakelse av det som en gang skjedde i en myte.

Troen på at mytiske begivenheter kunne reaktualisere og helliggjøre historisk tid, kunne gi grunnlag for en sterk ladning av visse tidspunkter. Det var sterk, hellig tid, eller nøytral, homogen og mindre viktig varighet.

Hellige fødselsdager

Skillet mellom en profan og religiøs tidsopplevelse kan illustrere at tid kan oppleves vidt forskjellig. Selv for det verdslige menneske er det mange tilsvarende skiller og riter der visse tidspunkter markeres som særlig viktig eller ladet. Man markerer visse tidspunkter som viktigere enn andre.

En persons fødselsdag er et eksempel. Dagen markerer begynnelsen på ens egen individuelle historie. Det er den dagen i året da en person gis ekstra oppmerksomhet. Det er *hans* eller *hennes* dag.

Enkelte folk har latt kalenderen starte på nytt når det innsettes en ny hersker. Kosmos gis en ny start når en ny konge eller hersker har tatt over. Årene telles ut fra dennes regjeringstid.

Selv uten å begynne kalenderen på nytt, kan man ha behov for å markere slike nye epoker. Presidenter kan markere sine innsettelse, konger og dronninger sine kroningsdager og nasjoner sine grunnlovsdager. Det er tidspunkter da ens egen eller en gruppes historie fikk en ny start. Den årlige markering blir en påminnelse om hva det gjelder, og at ikke alt som skjer er like skjellsettende.

Å markere enkelte sentrale tidspunkt kan minne en om at i ethvert menneskes liv er det øyeblikk og situasjoner som former ens skjebne.

Napoleon ville markere starten på en stor periode i fransk historie gjennom å bli kronet til keiser i 1804.

Livet er ikke en homogen strøm. Enkelte valg og hendelser avgjør.

Livsforlengelse – til enhver tid

Når tid blir ren varighet, kan den forbli en rent kvantitativ størrelse. Livsforlengelse kan da fortone seg like viktig uansett om man er forbi de faser hvor det viktigste kan fullbyrdes. Det sentrale blir ikke hvordan man bruker tiden, men hvor mye tid man har. Det er mennesket som kattunge der all aktivitet og all tid er like viktig. Livet blir det samme, uten faser, uten særegne øyeblikk og åpninger, uten høydepunkter og

I USA på 1800-tallet reiste politiske valgkandidater rundt på debattmøter. Det var en tid uten TV. Uten konkurranse fra annen underholdning kunne møtene vare lenge – i mange timer.

Enkelte politikere var kjent som fremragende debattanter. I et tilfelle der ryktet gikk foran mannen, var en tilhører skuffet. Han hadde hørt at dette var en utrolig taler. Og mannen snakket engasjerende, men han ga ikke et spesielt imponerende inntrykk. Så, da taleren hadde holdt på en halvtimes tid, dro den noe forbeholdne tilhøreren frem klokken. Uret viste at det var gått fire timer.

Tidsopplevelsen er relativ.

veiskiller. Om tiden brukes til meditasjon, ærlighet og vekst, spiller ingen rolle.

For den som bare konkurrerer om å nå høy alder, er det ikke avgjørende hva man gjorde, men hvor lenge man klarte å stå der. At man når høy alder, kan likevel bli en bekreftelse på en indre forestilling om å være utvalgt. Man skal vinne Det Store Lotto – den som leser sine venners dødsannonser.

En forståelse av tid som ren varighet, hjelper en ikke til å se at alt har sin tid. De muligheter mennesket ikke bruker når tiden for det er der, kan ikke uten videre vinnes igjen senere. Ett år er ikke ett år, i forhold til barn, partner, venner, foreldre, uten hensyn til hvordan man velger å prioritere den fullbyrdelse som er mulig. Man kan ikke reparere et nå med et annet.

Psykologisk relativitetsteori

Tid kan oppleves så forskjellig. Man har kjedelig tid, eller engasjerende tid. Tiden kan oppleves som en gave, eller som en belastning. I Dyade nr 2/2004 skriver Eirik Jensen om rastløsheten, den erfaring alle har

hatt der tiden kan erfares nær uutholdelig.

Hvem har ikke erfart hvordan tiden kan forsvinne sammen med en man er glad i: "Hva, har det gått en time – jeg trodde det var fem minutter!"

Presset av smerte eller i spenning kan sekundene gå uendelig langsomt. Timer i rastløs søvnløshet kan være en plage. Hvordan vi har det, avspeiles i vårt forhold til tiden. Det vi er, er vi i den.

Tidløshet

En del psykologisk litteratur og forskning tar for seg hverdagens erfaringer av tidløshet. Disse studier av timelessness dreier seg ikke om mystikk eller de fenomener man kunne ta sikte på med begreper om tidløshet eller noe ahistorisk i en meditatív sammenheng. Disse studier av tidløshet som del av hverdagsfenomenologien gjelder det alle kan kjenne seg igjen i: Absorpsjon og fordypet engasjement kan gi en følelsen av at tiden flyr eller blir borte.

Meditasjon kan ofte ha elementer av den samme erfaring. Man fordypes. Tiden går raskt.

Men også i meditasjon kan man kjenne igjen følelsen av tid som en knugende belastning, en treg masse som bare sleper seg av gårde. Rastløshet er en selvfølgelig del av en metode som skal åpne for det som til enhver tid er i sinnet.

I forhold til denne type tidserfaringer, er den grunnleggende meditative

Uforskammet unge statsråder

Hvordan skal man vite at man har blitt eldre? Et sikkert tegn kan være den stemningen den britiske forfatteren Robert Graves omtalte i epilogen til Goodbye to All That (1929) – en av klassikerne om erfaringene fra skyttergravene i den første verdenskrig. Epilogen ble tilføyet lenge etter at førsteutgaven utkom:

"Goodbye to All That reads as ripe ancient history now, and I have so far passed the age when policemen begin to seem very young, that police-inspectors, generals, and admirals do the same. Many of the familiar names that swim up from the past have acquired novel senses. For instance, mischievous young Corporal Mike Pearson, ..., has become Mr Lester Pearson, Canada's most famous citizen."

Når man vel plassert i godstolen irriterer seg over nyhetsopplesernes og kjendisenes ungdommelige stil, kan det ha sine grunner. Livet og ungdommens muligheter er ikke like tilgjengelig – Paradise Lost.

Ikke så gamle kardinaler

Neste fase inntreer når den katolske kirkes kardinaler i grunnen ikke virker så gamle som man i sin tid syntes.

holdning at man ikke skal kjempe imot. Man lar tiden være det den er.

Men, særlig virkelig lange og fordypende meditasjoner kan bringe en i kontakt med en form for tidløs dimensjon i tilværelsen. Når man igjen sitter i klokketiden, er det som om tiden i en periode ikke var. Det kan høres paradoksalt ut: "Perioder" med tidløshet. Men når man igjen er tilbake i eller har klokketiden som referanse, er det vanskelig å unngå den type tilsynelatende motsetningspregede formuleringer.

Å forstå slike prosesser, er ikke en sentral del av diskusjonen i dette Dyade. Men slike erfaringer kan bidra til å forklare en meditativ fascinans for temaet tid. Intet menneske kommer utenom tiden. Men noe i mennesket kan – i kortere eller lengre perioder – være forankret i en dimensjon der tid ikke er.

Fra mulighet til stengsel

Vanligvis oppleves tid som en ressurs – en positiv mulighet. Lede og ubehag kan forvandle tid til noe man skal holde ut. I ekstreme situasjoner kan tiden bli verdiløs, et stengsel som hindrer en i å komme videre, i å få leve. I en kjent beretning fra Auschwitz, *If This is a Man* (1958), skrevet

Livets nevner

Enkelte undres hvorfor hvert nytt år kan oppleves kortere enn de foregående.

Et mulig svar kan være at tidshorizonten utvides. For 15-åringen representerer et nytt år 1/15 av levd liv, og kortere hvis man bare tar med den bevisst opplevde del av livet i nevneren. Et nytt år for den som er 50 år, ses mot et langt større lerret. Nå utgjør det nye året 1/50. Kanskje ikke så rart at det oppleves kortere.

Alt oppleves i forhold til noe. Sett ut fra den totale livshorizont er hvert nytt tilbakelagt år litt mindre enn det foregående.

Til gjengjeld har man mer å reflektere over: En større nevner å se hvert nytt år i forhold til. Perspektivet blir videre, og behovet for ettertanke større. Det er mer å fordøye, og flere akser å se nye erfaringer i forhold til.

Er man særlig sensitiv, kan følelsen av at hvert år er kortere, forankres objektivt. Moderne astronomi og mer nøyaktige tidsstudier viser at lengden på det gjennomsnittlige solår ikke er konstant. Det reduseres med ca 1/2 sekund hvert hundreår. I løpet av de siste 3 000 år har hvert år blitt omtrent 15 sekunder kortere. – Men det er kanskje ikke dette 50-åringen særlig tenker på når han sukker over at årene svinner hen raskere enn i ungdommen.

med en "fotografisk" evne som gjør at man ser for seg teksten som en film, beskriver den italienske jøden Primo Levi hvordan lidelsene lærte fangene å frykte tid og forandring:

"At bottom, we all had a certain dread of changes: 'When things change, they change for the worse' was one of the proverbs of the camp. ...

For living men, the units of time always have a value, which increases in ratio to the strength of the internal resources of the person living through them; but for us, hours, days, months spilled out sluggishly from the future into the past, always too slowly, a valueless and superfluous material, of which we sought to rid ourselves as soon as possible. With the end of the season when the days chased each other, the future stood in front of us, vivacious, grey and inarticulate, like an invincible barrier. For us, history had stopped."

Ikke din tid

Det tyvende århundre forfinet ekspertisen i å frata mennesket dets verdighet. I nazistenes konsentrasjonsleire skulle fangene fremstå som undermennesker. Kommunistenes slaveleire huset uverdige klassefiender.

De innsatte skulle fratras alt – også sin følelse av at tiden i større eller mindre grad er deres.

I *Gulag* (2003 – en form for mer objektiv og forskningsforankret arvtager til Solsjenitsyns bøker) beskriver Anne Applebaum hvordan fangene, zekene, ble fratatt sin frihet i rommet gjennom piggråd og sperringer. Friheten til å forholde seg til tiden som sin egen ble begrenset gjennom alle mulige regler for hva som skulle skje når:

"The regime determined when and how the prisoners should wake; how he should be marched to work; when and how he should receive food; when and how long he should sleep."

Primo Levi beskriver de samme deprivasjons- og ydmykelsesprosessene i Auschwitz som ett av de nazistiske motstykker til GULag:

"Imagine now a man who is deprived of everyone he loves, and at the same time of his house, his habits, his clothes, in short, of everything he possesses: he will be a hollow man, reduced to suffering and needs, forgetful of dignity and restraint, for he who loses all often easily loses himself."

Grunnleggende for den menneskelige opplevelse av frihet er at tiden i større eller mindre grad er ens egen. Tar man fra en tiden, dvs retten til å lage sin egen agenda eller timeplan, kan det være lite tilbake.

I Auschwitz mistet fangene alt – også retten til egen tid.

Sett deg godt til rette.
Lirk pluggene fra din
portable discman på plass.
Start CD'en, følg
instruksjonen - og slapp av.

Kroppsmeditasjon er en enkel avpenningsteknikk hvor man retter oppmerksomheten mot pust og kropp på en ledig måte.

Den utføres vanligvis sittende med lukkede øyne og gir god avspenning på 5-10 minutter.

Kroppsmeditasjon kan utføres over alt - også på steder hvor mennesker kommer og går: I en ventehall - på buss, tog eller fly - i et bibliotek eller på en lesesal.

For den som allerede har lært å meditere, kan kroppsmeditasjon være et supplement, f.eks. til å slappe av på steder som er for urolig for å praktisere Acem-meditasjon.

Kroppsmeditasjon passer godt for den som vil smake på meditasjon uten å investere i kurs og regelmessighet. Med CD'en kan du følge instruksjonen på egen hånd og slappe av når du har lyst.

Den kan bestilles:
Acem tlf 23118700
eller acem@acem.no

Pris kr. 95.

Acem formidler også foredrag og kurs i stressmestring for bedrifter og organisasjoner.

ACEM

Tiden venter ikke

*Tiden venter ikke på noen,
lyder et finsk/svensk ordspråk.*

*Livet venter ikke, kunne det omskrives.
Ingen kan stige ned i samme elv to ganger –*

*Dette kjente utsagn
av den greske filosof Heraklit
gjelder tidens strøm:*

*Den som vil stoppe tiden, går tiden fra.
Tiden kommer aldri tilbake.
Tid er et tidløst tema - en kollektiv koan.
Å søke en endelig formel er å ta feil.*

*Kirkefaren Augustin ga opp:
Jeg vet hva tid er, men jeg kan ikke definere den.*

*Denne upretensiøse og paradoksale formulering
er av de mest siterte om tid.
Tidens gåte lar seg ikke løse en gang for alle.*

*Det uoppgjorte du legger bak deg, finner du igjen foran deg,
formaner et annet finsk ordspråk.*

Før eller senere stopper livets strøm i det enkelte elveleie.

*Å gjøre tid til del av livets tema,
kan lette møtet med tidens tann.*

Orden og punktlighet

- tid som konvensjon

Klokketid og kalendertid er offentlig tilgjengelig, nærmest synbar tid. Men dette er konvensjonsbestemt tid. Menneskene er blitt enige om definisjonen. Å forstå bedre den menneskeskapt tid: Klokketid og kalendertid, hjelper oss ikke nærmere den egentlige tid vi ikke har skapt, men er underlagt. I en viss forstand er klokken og kalenderen mellom oss og tiden.

Kalendere: Kultur, ikke natur

I en uoversiktlig verden har mennesket behov for orden.

Kalenderen gir tilværelsen mening og retning.

Men den er en konvensjon. Kalendere finnes ikke "der ute" i virkeligheten. Kalendere er ikke natur, men kultur. De er noe mennesker blir enige om.* Kalendernes enheter avspeiler ikke fullt ut sykluser som finner sted i naturen. Inndelingene i start og slutt er til dels tilfeldige. De sykluser det ofte er tale om, har ingen klar begynnelse eller slutt.

Det er et reelt fenomen at natt kommer etter dag. Men menneskene blir enige om at denne

gjentakende syklus på natt og en dag skal kalles ett døgn og utgjøre en grunnleggende enhet i kalendere.

Hva man i denne syklus skal kalle begynnelse og slutt er vilkårlig. Det må man bestemme seg for. I dag er vi vant til at døgnet starter ved midnatt. Romerne og middelaldermennesket knyttet døgnskillet til soloppgang. Astronomer ser stjernehimmelen best om natten og vil ha hele natten i samme døgn. Soloppgang er for dem et bedre skille enn midnatt.

* Om verdens ulike kalendere, se E G Richards: *Mapping Time. The Calendar and its History*. Oxford University Press 1998.

Gud har tid og mennesket dager.
Finsk ordspråk

Måned er en enhet som kan knyttes til månens observerbare syklus. Men en måne-måned er kortere enn det som er hensiktsmessig hvis man bruker lysåret som en grunnleggende enhet.

Uken er den mest konvensjonsbestemte enhet i kalenderen. De fleste kulturer har organisert seg slik at hviledager, markeder, samlinger eller ritualer finner sted med jevne mellomrom. Man har hatt markedsuger, religiøse uker, arbeidsuger og astrologiske uker. Antallet døgn har variert. Det har vært mest vanlig med 5, 7, 8, 9 og 10 dagers uker. Syv dagers-uken ble praktisert av babylonerne, jødene og flere vestafrikanske nasjoner. Med over 3 000 års kontinuerlig praksis er den en av de eldste menneskeskapte inndelinger av tid.

Menneskene har praktisert en rekke forskjellige kalendere. Skal kalenderen hvert år treffe de samme årstidene med de samme datoer, må dens lengde samsvare med det tropiske år. Dette utgjør 365,2419 soldøgn. Hvis kalenderåret avviker fra solåret, kan man få vandrende år. Datoene for årstidene forskyves hvis man ikke er svært flink med å legge til ekstra dager (jf skuddår) med de nødvendige intervaller. Julius Caesar innførte den julianske kalender i 46 f Kr for å bøte på et slikt problem. Den romerske kalender var også kilde til korrupsjon. Skyldnere og andre kunne ha mye å vinne ved å få utsatt frister.

Den julianske kalender var ikke nøyaktig nok. Dens år besto gjennomsnittlig av 365,25 døgn. I 1582 hadde forskyvningene blitt så betydelige at den gregorianske kalender ble innført. Man hadde brukt 350 år på å forberede den. Pave Gregor måtte fjerne ti dager fra året 1583 for at det hele skulle stemme. Hans kalender medførte at man måtte hoppe over tre skuddår hvert fjerde århundre. Dermed ville den gregorianske kalender kreve bare én dags korleksjon hvert 3323. år. Som Trond Berg Eriksen skriver i *Tidens historie*: - En som planlegger korleksjoner for 3323 år fremover i tiden, har en viss tillit til at den institusjonen han representerer vil vare.

I dag praktiseres den gregorianske kalender over praktisk talt hele verden. Men mange land brukte lang tid på å ta den i bruk. England ga seg i 1752. Tyrkia skiftet til den i 1926, og Sovjetunionen i 1918. Mangelfull koordinering av kalendere bevirket at den russiske olympiatropp i 1908 kom 12 dager for sent til lekene i London.

En del land har bevart sine egne kalendere ved siden av den gregorianske, f eks Kina og Taiwan. I den kinesiske kalender har hver måned 29 eller 30 dager. Fullmåne faller dermed stort sett på den 15. i hver måned. Innimellom legger man til en skuddmåned.

Tradisjonell kinesisk tidsregning er syklisk, ikke lineær. Med hver ny keiser startet en ny tidsregning. Keiseren kunne også starte flere nye regentperioder i sin herskertid. Flere ganger å "starte" tiden på nytt

En keiser fra Ming-dynastiet. Med hver ny keiser startet en ny tidsregning

avspeilet vel en absolutt makt. I tillegg var det en egen syklus på 60 år som går rundt og rundt til evig tid.

Arabiske land anvender en månebasert kalender. Det islamske år begynner dermed tidligere og tidligere i forhold til årstidene. Det "roterer" gjennom de fire sesongene i løpet av 32 islamske år. Men mange

23 april 1616 var ikke 23 april 1616

Den spanske dikteren Cervantes døde ikke på samme dag som Shakespeare, til tross for at begge døde 23 april 1616. For i Madrid regnet man datoen etter den gregorianske kalenderen, mens England fremdeles brukte den julianske.

...

Da Alaska ble kjøpt av USA i 1867, måtte de som bodde der, først repetere en dato to ganger, fordi de byttet side i forhold til datogrensen, og så mistet de tolv dager ved overgangen fra juliansk til gregoriansk kalender.

Trond Berg Eriksen: Tidens historie

arabiske stater bruker den gregorianske kalender for sivile formål.

Et hjem i tiden

Det kan se ut til at hver religion må ha sin kalender. Det markerer hvilken tid i løpet av året som er hellig tid og skiller de troende fra andre. Kalenderens begynnelse regnes ofte fra grunnleggerens inntreden i verden eller dennes åpenbaring. Da begynner den hellige tid - den det er verdt å regne med.

Den kristne kalender starter med Jesus' fødsel (som av de fleste historikere nå antas å ha funnet sted i år 4 f Kr - og i hvert fall ikke det år kalenderen forutsetter). Den islamske kalender starter i det som etter den kristne tidsregning er år 622 e Kr. Den første kalif Umar I institusjonaliserte den islamske kalender. Startdatoen ble satt til 16 juli 622 som var tidspunktet for profetens flukt fra Mekka til Medina. Sannsynligvis er riktig dato to måneder senere - en ny understrekning av at kalendere er menneskeskapte forestillinger. De kan fortelle mer om de kulturer og religioner som institusjonaliserte dem enn om virkeligheten.

Et kuriøst innslag i kalendernes historie var desimalkalenderen til Den franske republikk. Den ble vedtatt 5 oktober 1793 og opphevet allerede 31 desember 1806. Måneden ble inndelt i tre enheter på 10 dager, hver dag i 10 timer, hver desimaltime i 100 desimalminutter og hvert desimalminutt i 100 desimalsekunder. Idéen var ikke populær. De fleste

ville ikke arbeide på det man hadde vent seg til som søndag, og i stedet ha fridag hver tiende dag. Det ble rot i forhold til resten av Europa som praktiserte den gregorianske kalender.

Bolsjevikene i Sovjetunionen led av tilsvarende vite-selv-best holdninger til kalendere. Det var ikke lett for en så gudsfjendtlig stat å akseptere religiøst inspirerte kalendere. I 1929 innførte Sovjet en måned på seks uker med fem dager. I 1932 forandret man det til at måneden skulle ha fem uker med seks dager. Disse besynderlige eksperimentene oppga man i 1940.

Med forbehold for kuriøse innslag som desimalkalenderen fra den franske revolusjon, er kalendere ofte seiglivede. Forandring kan vekke sterk motstand. Kalenderen gjør en uoversiktlig verden mer forståelig. Et fenomen som tid blir håndgripelig. Å kunne plassere eksakt når vi er født, gir følelse av identitet og forankring. Kalenderen gir en et hjem i tiden.

En aztekisk kalender.

Skapelsesdagen

På 1700-tallet tok man Bibelens skapelsesberetning mer bokstavelig enn i dag. Biskop Usher av Irland fortalte en søndag fra prekestolen sin menighet at han hadde regnet fælt på når skapelsen hadde funnet sted. Ut fra opplysningene i Bibelen mente han datoen kunne fastsettes eksakt: Den 22 oktober 4004 f Kr. Angivelig skal biskopen også ha fastsatt klokkeslettet — kl 0900. Ushers skaper var i så fall ingen slabbedask som sov lenge om morgenen.

Visstnok feirer en del geologer den 22 oktober som Skapelsesdagen. Det er geologiske og astronomiske innsikter som understreker hvor gale forestillingene til biskop Usher og likesinnede var.

Mennesket har skapt kalenderen. Tiden har vi ikke skapt. Tiden er ingen konvensjon og intet menneskelig produkt som kan endres ved nye religiøse eller politiske vedtak. Egentlig gjør kalenderen det ikke

lettere å forstå tiden.

Kalenderen sier like lite om tiden som en grunnleggende horisont for tilværelsen som klokken.

Presisjonens grensenytte

Tid har lenge fremstått som en utfordring til nøyaktig måling. Tidligere kulturer utviklet skyggeklokker og solur. Arkeologer har funnet kinesiske og babylonske solur fra det annet årtusen f Kr. Egypterne innledet måling av tiden om natten ved å følge stjerners bevegelser. Siden dette var tungvint og usikkert, oppfant egypterne vannklokken. Senere kom timeuret eller sandklokken.

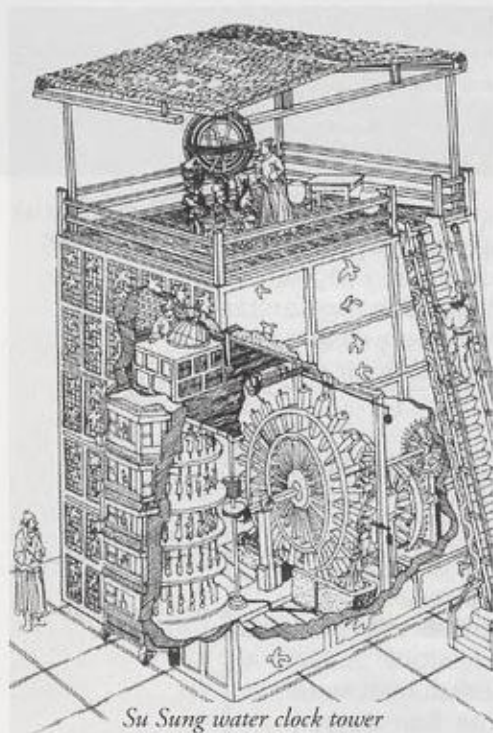
Etter hvert kom mekaniske klokker. En av de første var en omfangsrik kinesisk vannklokke bygget til dels som en mekanisk klokke med roterende hjul, men basert på vann som fylte bøtter og utløste bevegelser. I Europa utviklet man vekt-drevne klokker fra det trettende århundre og fjærbaserte ur fra det femtende århundre. Balansefjæren som gjør det mulig å lage kompakte ur, ble oppfunnet på 1600-tallet. Senere har man fått kvarts-krystall-klokker og atomklokker (cesiumklokker).

Atomklokkenes presisjon er så høy at en del spør om ytterligere forbedringer vil ha særlig nytte. Man måler enheter som det vanlige sinn ikke klarer å forholde seg til annet enn gjennom abstrakte formler. Ett sekund er gjennom internasjonale konvensjoner definert som 9.192.631.770 mikrobølgesyklus. Tiden er ikke absolutt, men

påvirkes av tyngdekraft. Definisjonen av sekund må derfor presisere under hvilke tyngdekraftforhold den gjelder.

En relativt standard cesiumklokke har ikke større avvik enn et mikrosekund i måneden. Det sies at nøyaktigheten kan skrives som fem deler av 10^{-13} . En atomklokke fra 1999 som måler USAs standardtid har en nøyaktighet på en del av 10^{-15} . Visstnok venter fysikere at man relativt snart vil ha utviklet en klokke som ikke har større avvik enn 10^{-18} . Hva betyr så det? Avviket vil da ikke bli større enn en halvt sekund over universets varighet (10-20 milliarder år). Utfordringen er å lage klokker hvis nøyaktighet ikke fordreies av tyngdekraft og relativitetsteori. Et eller annet sted på nøyaktighetsskalaen vil ikke dette lenger være mulig.

Hvorfor ønsker man å oppnå en så ekstrem nøyaktighet? Et svar er at

En av de første mekaniske klokker var en kinesisk vannklokke

“tiden det tar å drikke en kopp te”

Den taiwanesiske forfatter Huang Chunming har skrevet en novelle der han lengter tilbake til den gang eksakt tid ikke var så viktig – da man kunne måle tiden i “tiden det tar å drikke en kopp te”.

Forfatteren ironiserer over kvinnen som krysser datolinjen i Stillehavet på vei til USA og ikke klarte å finne ut om hun skulle ta en P-pille ekstra eller en P-pille mindre.

andre fundamentale enheter fastsettes i forhold til sekund. Allerede gjelder dette tre av de andre grunnleggende enheter: meter, lumen og amper. De neste to kan bli kilogram og mole. Ved å forbedre klokker, kan vitenskapsmenn øke nøyaktigheten ved måling av mye mer enn tid.

Urmakernes martyr: Lengdegrads-helten

Alle klokke-makeres store helt er antagelig engelskmannen John Harrison (1693-1776). Hans streben med å utvikle en klokke med banebrytende nøyaktighet for sin tid er beskrevet i Dava Sobels bestselger: *Longitude – The True Story of the Lone Genius Who Solved the Greatest Scientific Problem of His Time* (1995).

Som verdens ledende sjøfartsnasjon var det for England et stort problem at man ikke hadde tilstrekkelig gode metoder for å fastsette posisjoner til sjøs. Breddegrader kunne man måle nøyaktig. Men for å fastsette nøyaktig lengdegrad måtte man ha tilstrekkelig gode klokker. De måtte utformes slik at de ikke ble påvirket av uker til sjøs med konstante bevegelser, høy grad av fuktighet, endret lufttrykk osv. Etter store havarier som skyldtes navigasjonsproblemer, utstedte Dronning Anne i 1714 med Parlamentets velsignelse en lov som utlyste the Longitude Prize - en belønning på 20 000 pund for den som laget en klokke som ikke hadde større avvik enn tre sekunder i løpet av 24 timer – eller maksimalt to minutter på den seks uker lange sjøreisen fra England til de karibiske øyer.

For nesten 300 år siden var 20 000 pund en gigantisk sum penger.

John Harrison påbegynte arbeidet med lage en klokke som ville tilfredsstille kravene. I 1730 tok han kontakt med the Board of Longitude som administrerte prisen. Selv om dette organet da hadde vært etablert i 15 år, var det ikke lett å finne. Det hadde ikke noe tilholdssted, og hadde aldri møtt. Men Harrisons anstrengelser førte til at Lengdegradsstyret møttes for første gang i 1737 – for å vurdere en prøvetest med Harrisons første klokke. Resultatet av forsøket var så godt at Harrison, etter de

*John Harrison
— en av de
store
pionerene
blant
urmakere*

H1 — den første klokken Harrison lagde

regler som var oppstilt, kunne ha forlangt en prøvetur til de karibiske øyer med klokken.

Nei takk, sa Harrison. Han var ikke bare et geni, men en perfektjonist. Han ville gjøre klokken sin, H-1, bedre. Fire år etter, i 1741, kom han tilbake til Lengdegradsstyret med H-2. Det var i grunnen bare for å fortelle styret at han fremdeles ikke var fornøyd og mente det var forbedringspotensiale. Så går det noen år. H-3 ser dagens lys. Heller ikke den er Harrison fornøyd med. I 1759, nesten 30 år etter at Harrison hadde tatt kontakt med Lengdegradsstyret, har han ferdig H-4, den klokken han selv er tilfreds med.

Men alle helter har fiender, og de fleste offentlige styre er ikke bare glad for å gi fra seg store pengesummer. Harrison omtales av Sobel som alle urmakers martyr. Først i 1773

lot Lengdegradsstyret seg overbevise og utbetalte de midler som manglet for at Harrison – etter over 43 års strev og i en alder av 80 år – skulle ha fått sin rettmessige pris. Den avgjørende tunge på vektskålen kan ha vært kong Georg III som engasjerte seg i saken og sint skal ha uttalt til oppfinnerens sønn: "Ved Gud, Harrison, jeg skal se til at De får Deres rett!"

Bruker man sin tid, kan det gi resultater.

Punktlighet og produktivitet

Nøyaktig tidsmåling letter koordinering. Det offentlige rom krever samhandling. Til det hjelper klokken.

I krig er punktlighet livsviktig. Fra kampene ved Gallipoli under første verdenskrig.

Filmen *Gallipoli* viser den høye pris soldater i krig kan betale for dårlig koordinerte klokker. Australierne skulle storme opp fra skyttergravene - "over the top" – akkurat når bombardementet av de tyrkiske stillingene opphørte. Tidtagingen var ikke tilstrekkelig samstemt. Prisen var døden.

Eksemplet er dramatisk. Det illustrerer likevel et generelt poeng i en internasjonal, avansert og sammenvevet økonomi. Punktlighet lønner seg. – Det danske selskap AP Møller har på 100 år vokst fra å være et

enmannsforetak til å bli verdens største containerselskap — under mottoet: *Rettidig omhu*.

En artikkel i The New Yorker (5 april 2004) refererer sosialpsykologen Robert Levine som skiller mellom kulturer som lever etter "event time" og "clock time". I den første kulturen bestemmer hendelsene agendaen. Dagen legges opp etter det som skjer. Er et møte morsomt, lar man det ta den tiden som naturlig forløper. I klokketid-kulturer er det uret som setter agendaen og rammene for det som skjer. Denne type generaliserte kulturelle skiller kan være suspekt men likevel ha noe ved seg.

Det er ikke vanskelig å forstå at en hendelsesorientert kultur som lett glemmer klokka, betaler en høy økonomisk pris. Moderne næringsliv krever tidsmessig presisjon. Dataprodusenten Dell har visstnok rendyrket "just-in-time" produksjon så langt at underleverandører skal kunne levere til Dells fabrikker innen 90 minutter.

Et motstykke til Dell er Ecuador hvor mañana-kulturen hadde gått så langt og åpenbart medført så mye tapt produktivitet at landet 1 oktober 2003 igangsatte en kampanje mot forsentkomming: La Campaña Contra la Impuntualidad. Landets president som var notorisk beryktet for å komme for sent, lovet å delta. Presidenten sendte sin pressetalsmann til et TV-studio for å bekjentgjøre løftet om å bidra til mer punktlighet. Talsmannen ankom – selvfølgelig – flere minutter etter at programmet hadde startet.

Men clock time kan også føre til ressurstap. En engelsk lege skal ha trosset den hevdvunne praksis at pasienter møter til legekontroller for sin sykdom med faste intervaller. I stedet kommer pasientene etter behov. Denne lille dreining mot event time gir bedre ressursutnyttelse, mindre tidsforbruk og mer tilfredse pasienter.

Menneskeskapt vs "egentlig" tid

Studiet av kalendere og klokker kan gi innsikt i mye kultur- og religionshistorie, astronomi og teknologi. Men nærmere den "egentlige" tid kommer man ikke. Svaret på tid som eksistensielt fenomen i ens eget liv, finner man ikke, verken ved å se på kalenderen eller klokken.

Klokketid og kalendertid er menneskeskapt tid – forskjellig fra den tid vi ikke har skapt, men er underlagt.

*Når Gud sier i dag,
sier Satan i morgen.*
Svensk ordspråk

Så noen tiden gå forbi?

– tid i fysikk og mystikk

Enkelte moderne fysikere som Stephen Hawking har nærmest hevdet at fysikken har forstått tiden: Den er intet mysterium. Gud kan parkeres. Andre fysikere har endt opp med konklusjoner om tid som er tvetydige, men med slående mange paralleller til tidsforestillinger i eldre mytologi og religion.

Offentlig klokketid

Den offentlige tid er å se over alt: Armbandsur, veggklokke, data-skjermens digitale sifre. Instrumenter for den offentlige måling av den felles tid er tilgjengelig et utall steder. Internasjonale hotellresepsjoner har parallelle angivelser av klokkeslett i forskjellige tidssoner.

Man kan nær sagt alltid få vite hva tiden er – hvor som helst.

Allerede i 1927 påpekte filosofoen Martin Heidegger i *Sein und Zeit* at perfektioneringen av tidtagning styrker den offentlige tidsdimensjon. Aldri har klokketiden vært målt så nøyaktig som nå.

Men ett spørsmål er det offentlige: Hva er tiden nå? En helt annen utfordring er problemstillingen: Hva er tid?

Aristoteles, Kant og Hegel - listen kunne bli lang over de sentrale filosofer som gjennom tidene har bakset med å undersøke tiden. Også i det forrige århundre avspeilet tittelen på kjente filosofers verk deres opptatthet av tid: Henri Bergsons *Tiden og den frie vilje*¹ og Martin

Heideggers *Sein und Zeit*.

Men det er ingen endegyldig, omforent forståelse av tid. En så pretensiøs og selvbevisst filosof som Heidegger, avslutter sin undersøkelse av væren og tid, ikke med en konklusjon, men et spørsmål: "Does *time* itself manifest itself as the horizon of *Being*?"

Bedre å tie stille?

Filosofen Ludwig Wittgenstein innledet sitt banebrytende ungdomsverk *Tractatus Logico-Philosophicus* (1918) med sentensen: "Verden er alt, hvad der er tilfældet." (dansk oversettelse). Utsagnet er ment å avmystifisere filosofien. Man skal ikke bry seg med mer enn det som er til stede som beskrivbare kjensgjerninger.

Wittgensteins egen innledning til *Tractatus* avspeiler ambisjonen: "Derimot synes sandheden af de tanker, der meddeles her, mig uangribelig og definitiv. Jeg mener altså i det væsentlige at have løst problemerne endegyldigt."

Senere ble den eldre Wittgenstein en av de fremste kritikere av disse kategoriske utsagn til den yngre Wittgenstein. Han kan ikke uten videre oppfattes som en tenker som grunnleggende avviste det meningsløse i å filosofere over mysterier. Mange senere filosofer med positivistisk legning videreførte den yngre Wittgensteins holdning: Det vi ikke kan snakke om med utsagn som lar seg avkrefte eller bekrefte, er det bedre å tie stille om.

Holdningen til den yngre Wittgenstein kunne tilsi at man gikk forbi fenomenet tid i taushet. Derfor er det tankevekkende at positivistenes åndelige arvtagere, de moderne fysikere og astronomer med deres vell av nøyaktige matematiske formler, har gjort tid til et svært sentralt anliggende. Et utall nyere bøker og artikler innen fysikk forholder seg til tiden som fenomen. Skal man løse gåten om universets opprinnelse og grunnleggende krefter, kommer man ikke utenom tiden. Ikke mindre eiendommelig er det at man i moderne fysikk har endt opp med tvetydige og paradoksale konklusjoner som har likhetstrekk med eldre mytologiske og religiøse forestillinger om tid.

Konkurransen med Gud

Etter at Nietzsche i det nittende århundre erklærte Gud for død, har mange vestlige tenkere på nytt forsøkt å invitere til begravelen.

For å klare det, for å eliminere Gud, må man fjerne mysteriet. I den del av eksistensen der mennesket ikke kan forklare, er det plass til Gud. Et univers hvor mennesket fullt ut forstår alt, etterlater mindre eller intet rom for Gud. Vil mennesket konkurrere med Gud om å forstå alt, kan man ende opp med å overflødiggjøre Gud.

I superbestelgeren til fysikeren Stephen Hawking *A Brief*

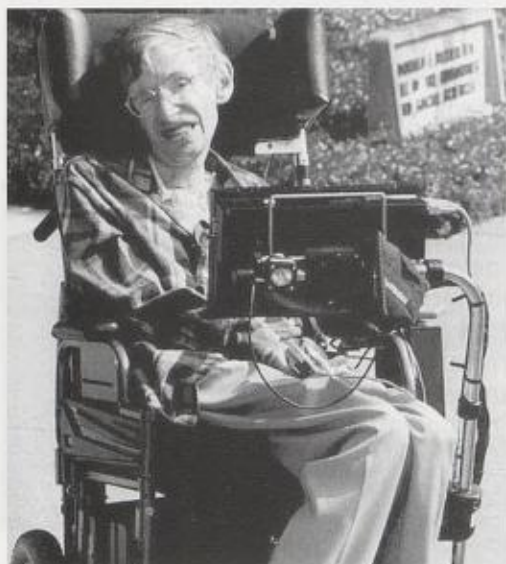
Ludwig
Wittgenstein

Friedrich
Nietzsche

¹ Tilsvarende på engelsk: *Time and free will*, men en litt annerledes fransk originaltittel: *Essai sur les données immédiates de conscience*.

History of Time kan man ane et driv etter å fjerne Gud. Det er som en aldri så liten triumf når Hawking mener å ha bevist at det ikke er behov for Gud. Han prøver ikke å demonstrere at Gud ikke finnes, bare at det rett og slett ikke er plass for ham i den kosmologi Hawking og andre moderne fysikere har arbeidet seg frem til.

I Stephen Hawking univers trengs det tilsynelatende ingen Gud.

I Hawkings univers har tiden ingen begynnelse og ingen slutt. Dermed trengs ingen Skaper eller Første Beveger som satte det hele i gang:

“So long as the universe had a beginning, we could suppose it had a creator. But if the universe is really completely self-contained, having no boundary or edge, it would have neither beginning nor end: it would simply be. What place, then, for a creator?” (s 157).

Tilsynelatende er det ikke bare denne gudsidéen Hawking ikke har plass til, men Gud mer generelt.

Ut fra Hawkings personlige bakgrunn kan man forstå ønsket om å bortvise Gud fra universet. Hawking var så uheldig å utvikle en nærmest totalt lammende sykdom (amyotrofisk lateral sclerose) der han så vidt kan bevege enkelte fingerledd (og dermed betjene et

spesielt tastatur). Med en slik lidelse kan det være vanskelig å finne plass til en allvitende og omsorgsfull Gud. Det er imidlertid ikke nødvendig å spekulere i psykologiseringer ut fra Hawkings personlige skjebne. Hans avvisning av Gud gjennom å avmystifisere universet inngår i en lang vestlig tradisjon.

Moderne fysikk:

Parkeringsplass for Gud og hans mysterier?

Tidligere har den katolske kirke brukt mysteriet som et bevis på Guds eksistens. At tilværelsen rommer dimensjoner mennesket ikke kan fatte, beviser at det må være et høyere vesen.

For enkelte moderne fysikere som Hawking kan argumentasjonen nesten gå motsatt: Finnes intet som ikke lar seg forklare gjennom fysiske modeller, er det ingen plass til Gud.

Dermed blir spørsmålet om tid også en arena der det kan dreie seg om Guds eksistens. Kan tiden utledes gjennom matematiske formler, trenger man ikke Gud. Man behøver bare professorer i fysikk og matematikk.

Gud – nobelprisvinner i fysikk

Jakten etter en enhetlig fysisk teori om universet, som også forklarer tiden, kan hos Hawking nesten ses som en streben tilsynelatende opp mot, men egentlig uten, Gud:

“Then we shall all, philosophers, scientists, and just ordinary people,

be able to take part in the discussion of the question of why it is that we and the universe exist. If we find the answer to that, it would be the ultimate triumph of human reason — for then we would know the mind of God.” (s 193).

Hawkings formuleringer kan nesten lyde som en trang til å være som Gud, til å konkurrere med ham og være minst like skarp som ham – som om Gud skulle være en professor i fysikk som håpet på Nobelprisen. Trolig er det heller slik at Gud burde innse at han slett ikke ville ha klart å være med på å konkurrere om Nobelprisen i fysikk. Gud blir en litt gammeldags, ulærd munk parkert på sidelinjen.

Tidens mysterium: En krenkelse

Å skyve Gud til side som unødvendig eller passé kan uttrykke en selvpsykologisk dimensjon i det vestlige sinn. Mennesket er blitt hellig og ukrenkelig. I stedet for Moselovene og de ti bud som krever respekt for Gud, har individet satt seg selv i sentrum. Intet skal være høyere enn den enkelte person.

Å påvise at tilværelsen rommer mysterier, kan bli en krenkelse av det moderne menneske som forstår, eller kan fatte, alt. Å beskjefte seg med tid som et uløselig problem, kan true en moderne selvforestilling. Man har da lagt mysteriene bak seg. Bolsjevikenes nye tenkemåte etter revolusjonen i Russland i 1917 representerte et slikt skille.

Etter sin maktovertagelse gikk de sovjetiske kommunister hardt frem mot all overtro. Alt lar seg forstå gjennom en materialistisk verdensanskuelse. Tid som kan måles på en klokke, er det plass til. Den lite håndgripelige personlige tidsdimensjon, tiden som den enkeltes mysterium, var det ikke rom for. Gammeldage begravelsesritualer og ærefrykt for døden ble forfulgt.

De store bolsjeviker var så nærsynte at de ikke forsto hva de gjorde med sin egen ideologi da de i 1924 balsamerte Lenin. Tidens gang og døden, som man så lett utsatte andre for, var ikke så enkel likevel.

Lenin-mausoleet i Moskva er ett av så mange historiske tegn på at mennesket har vondt for å finne sin forsoning med tiden. Ikke i ytre ideologi, men i indre stemning, i menneskets forhold til tidens psykologi, er linjen klar. Budskapet står skrevet på de åndelig orienterte faraoers pyramider i den egyptiske ørken. Det er like tydelig på mausoleet i Moskvas sentrum til den revolusjonære og religionsforaktende materialistiske profet: Ah, la ikke tiden ramme oss!

Bolsjevikene ville legge mysteriene bak seg.

Fødes og dør i tid og rom

Mennesket fødes i tid og rom, lever i tid og rom, dør i tid og rom.

Rommet og tiden definerer mennesket. Martin Heidegger uttrykte hvordan tiden og rommet konstitutterer den menneskelige eksistens ved uttrykket *Dasein*. Heideggers tyske, hjemmesnekrede betegnelse lar seg knapt oversette. Men, i hvert fall for dem som har sitt morsmål innenfor den germanske språkgruppe, behøver man ikke kunne noe tysk for å ane rom- og tidsdimensjonen. Slik det uttrykkes i den engelske oversettelsen fra 1962 (ved Macquarrie og Robinson) av Heideggers hovedverk *Sein und Zeit*: "Our provisional aim is the Interpretation of time as the possible horizon of any understanding whatsoever of Being."

Hendelser i et menneskes liv avgrenses ved å knytte an til tid og rom. Mennesket er et romlig/temporært vesen.

Det tilstedeværende

I *Sein und Zeit* fremhever Heidegger at grunnleggende fenomener bare kan forstås innenfor en bestemt tidsdimensjon — nuet, det som er til stede, og det man er til stede i. I Heideggers perspektiv kan man bare nærme seg forståelsen av væren, sin egen eksistens, som noe tilstedeværende. For å make dette må man først frigjøre seg fra eller ødelegge sin binding til de etablerte forståelsesformer av væren. Man må ødelegge tradisjonens perspektiv før man kan nærme seg væren som et konkret fenomen.

Med formuleringene fra den engelske oversettelsen (Macquarrie og Robinson 1962): "The question of Being does not achieve its true concreteness until we have carried through the process of destroying the ontological tradition." Heideggers pretensiøse prosjekt forutsetter at det er mulig å komme frem. For den som mener at tid er et fenomen som aldri vil bli fullt ut forstått av hverdagsbevisstheten, kan tradisjonens ufullkomne perspektiver gi mer inspirasjon enn det Heidegger synes å forutsette.

Så noen tiden gå forbi?

Mange vil kanskje umiddelbart mene at rommet ikke er et mysterium. Det lar seg sanse og forstå innenfor en tredimensjonal forestillingsverden.

Med tiden er det verre. Mange vil kanskje si at de har sett et rom. Ingen har noensinne sett tid.

Dette skillet kan bero på en språklig sammenblanding. Vi har sett det som er i et rom, men ikke en romdimensjon som sådan. Tilsvarende har vi sett mye som er i tid og rom, men aldri tidsdimensjonen alene. Rommet kan mystifiseres: Hvor ender universet som rom — og hva er der?

Men spørsmålet — har du sett et rom? — vil av de fleste være langt mer selvfølgelig å besvare enn — har du sett tiden? Undertiden beskrives

* I en fagfilosofisk fremstilling burde Heidegger ha vært sitert på tysk. Her benyttes den engelske utgaven. Selv om den vil innebære tolkninger, synes den lettere tilgjengelig for ikke-filosofene uten så god beherskelse av tysk som Heideggers verker med hans særegne skrivestil forutsetter.

Martin Heidegger

tiden i metaforer som del av et todimensjonalt rom: "Tiden går."

Kalendere, almanakken og klokkene kan beskues. Alle ytre hendelser i et menneskes liv kan tidfestes. Men den tid man fester begivenhetene til, lar seg ikke lokke frem til beskuelse.

Tidens konsekvenser gir seg til kjenne over alt i rommet som omgir oss. Døgnet, sesongene, året, menneskelivet og historien skrider synlig frem. Men den kraft som virker, det samme som eller atskilt fra tid, er ikke å se. For det bevisste og seende sinn er tiden en usynlig kraft.

Mennesket kan nærmest kjenne tiden — ubehagelig sen når man er utålmodig og rastløs, plaget av smerte eller full av usikker forventning. Den kan oppleves rask og uten belastning når man er forelsket og nær den man søker symbiose med. Det er likevel ikke tiden man erfarer direkte. Det er ens eget forhold til den.

For den romlig-temporære bevissthet, for det daglige Dasein, er tiden et konstitutivt element som ikke erfares i seg selv.

Absolutt og relativ tid

Albert Einstein påviste med sin generelle og spesielle relativitetsteorier at tiden ikke er en absolutt størrelse. Klokketiden løper ikke like raskt for alle som observerer den. Tiden er relativ til den som observerer den.

Relativitetsteoriens forskjeller forutsetter høye hastigheter. Det er nær lysets hastighet (320 000 km/time) dens effekter aktualiseres. Med et romskip med en slik hastighet kunne den kjente effekt oppstå: En tvilling sendes ut i rommet. Ved tilbakekomsten til jorden, har den utsendte tvilling eldet noen år. Tvillingen som ble tilbake på jorden, har lagt på seg flere tiår.

Men for begge tvillinger har tiden virket som en absolutt kraft, om enn med forskjellig hastighet. Retningen, livets forløp og den eksistensielle utfordring er dypere sett det samme. Hastigheten har vært relativ til deres egen, men ikke retningen.

Begge tvillinger har levet i nuet. Men i en viss forstand har ikke deres nu vært det samme. Og intet nu er et absolutt nu og mer "riktig" nu enn det annet. Relativitetsteorien opphever de absolutte og objektive referanser også for klokketiden.

*Den unge
Albert Einstein*

Ufattelige størrelser

Moderne fysikere omtaler et univers så omfattende at man bare kan lese størrelsene uten å forstå dem: Universet kan være mer enn 10 milliarder lysår i utstrekning. Lærer man seg at det er ni nuller i en milliard, klarer man å skrive tallet. Men eksistensielt forstår man like lite av hva slags omfang mer enn 10 milliarder lysår utgjør.

Lyset går 320 000 km i sekundet, ville gå åtte ganger rundt ekvator på ett sekund. Det trenger åtte minutter fra solen til jorden. Hvordan forestille seg hvilken avstand det ville tilbakelegge på ett lysår, enn si en milliard? Det dreier seg om avstander og størrelser et menneskesinn

egentlig ikke skjønner ut fra det man selv kan erfare. Det gjelder konkrete størrelser, men den menneskelige forståelse av denne type dimensjoner forblir abstrakt.

De som befatter seg med slike ufattelige størrelser både i tid og rom, kan likevel bli provinsielle når de skriver. Fysikeren Stephen Hawking uttalte med bred penn hvordan nåtidens fysikere la eldre tiders oppfatning av tid som absolutt, bak seg: "Up to the beginning of this century people believed in absolute time. That is, each event could be labelled by a number called 'time' in a unique way, all good clocks would agree on the time interval between two events. However, the discovery that the speed of light appeared the same to every observer, no matter how he was moving, led to the theory of relativity, and in that one had to abandon the idea that there was a unique absolute time. Instead, each observer would have his own measure of time as recorded by a clock that he carried: clocks carried by different observers would not necessarily agree. Thus time became a more personal concept, relative to the observer who measured it." (s 159).

Men hvem er de tidligere "folk" som har oppfattet all tid som uniform klokketid? Det reflekterer ikke en del østlige kulturers forhold til tid som langt mer relativ enn nyere og mekanistiske vestlige oppfatninger av klokketid.

Enda raskere

Alt er ikke relativt innenfor relativitetsteoriens univers. Innenfor dette paradigmet er det i hvert fall en konstant faktor: Lysets hastighet. De fleste forskere synes å mene at den alltid og til alle tider har vært den samme. En idiosynkratisk portugisisk fysiker ved Cambridge University i England, João Magueijo, har utfordret dette paradigmet. Han hevder at lyset i universets første tid, i tiden rett etter the Big Bang for 12-15 milliarder år siden, en viss periode beveget seg raskere, langt raskere, enn nå. Som om lysets hastighet, over 300 000 km, 8 ½ gang rundt ekvator, pr sekund, ikke er raskt nok!

Forskeren João Magueijo hevder at lysets hastighet kan variere.

Magueijos modeller kan erstatte den såkalte inflasjonsteorien som forklaring på hvorfor det tidlige universet var homogent. Inflasjonsteorien forutsetter at universet opprinnelig ekspanderte langt raskere enn det gjør nå. Denne raske ekspansjonen bevarte homogeniteten. Magueijos

alternative super-raskt-lys teori er at homogeniteten ble ivaretatt ved et uendelig raskt lys som raste rundt i universet. Kalde deler ble varmet opp, og varme deler avkjølet. Dermed ble alt homogent.

Brytningen mellom den etablerte inflasjonsteorien og den nye og kontroversielle super-raskt-lys perspektivet, kan ikke utdypes her. Den illustrerer mer at forståelsen av tid og hastighet ikke lett avsluttes.

Tid og rom som dualisme

Den franske kulturpersonlighet Henri Bergson var

en litterær eller poetisk filosof (og vant Nobelprisen i litteratur i 1927; det er ingen nobelpris i filosofi). Hans fremstillinger er ikke prisverdig logisk stringente, men kan stimulere tanken gjennom bilder og sammenstillinger.

Bergson fremhever at klokketid ikke er opplevet tid. Bergson mente at det må skilles mellom tid slik vi kan tenke om den analytisk, og tid slik vi opplever den. Mennesket erfarer ikke tiden som oppstykket klokketid, men som varighet. Tid omtales ofte som en romlig størrelse og ved hjelp av romlige metaforer. Det snakkes om tidslinjer, tidspunkter, punkter i tiden og tidsbolker. Kronologisk tid er tradisjonelt tid som romlig metafor. Tiden beveger seg eller "går" langs en todimensjonal tidsakse. De fleste, kanskje alle språk, bruker romlige metaforer for tid. Særlig på 1930- og 1940-tallet hevdet en del lingvister at kronologisk tid var produktet av denne tendens til å se tid som en slik romlig metafor.*

Språk har til dels motstridende metaforer om tid: "Frem"tid vs "for"tid. "Frem"tiden kommer "etter" nåtiden.

Men ett er måten vi omtaler tid, noe annet hvordan vi erfarer den som en form for varig romlighet slik Bergson argumenterte for.

Varighet kan være en adekvat påpekning av en del av menneskets tidsopplevelse. Men ett er å forklare hvordan mennesket kan erfare det å være i tiden. Noe annet er å forstå selve tiden.

Bergsons refleksjoner over tid resulterte i sammenligninger av tid og rom. Bergson så tids- og romdimensjonen i dualismer og motsetninger. Kontinuitet i tid er forskjellig fra kontinuitet i rom. Tiden har retning, er irreversibel og uerstattelig. Tiden er dynamisk og unik. Rom er reversibel, erstattelig, statisk og lik. Rommet er homogent. Tiden er heterogen. Tingene henger sammen i tiden, men atskilles i rommet.

De moderne teorier om space-time og string-teorier med mange dimensjoner av rom og tid har overskredet Bergsons poetiske refleksjoner over tid og rom som motsetninger.

String-teorier

Behandlingen av tid i moderne fysikk gjerdes inne av uoverstigelige matematiske hindre. Det vanlige menneske finner der lite hjelp til sin intuitive og personlige opplevelse av tid. Korte referanser til string-teorier o l kan være mer forvirrende enn klargjørende.

Moderne fysikk har omtalt tid som en fjerde dimensjon som kommer i tillegg til rommet. Et firedimensjonalt tid-rom (space-time) kan være vanskelig, men ikke umulig, å forestille seg. Det lar seg klarest fremstille matematisk.

Den matematiske tilnærming til rom og tid har resultert i formler med 11 dimensjoner av rom og tid (ti for rom og én for tid) — string-teorier.

Henri Bergson fremhevet at klokketid ikke er det samme som opplevet tid.

* Se Dyande 5/89 "Språket — tankens fengsel".

Trekanten — porten til evigheten?

Platon jaktet etter fenomenenes idéer – til forskjell fra deres konkrete uttrykk eller eksemplarer. Ett er de mange stoler man kan se rundt seg; noe annet den uforgjengelige idé stol. Ved å kontemplere over tingenes former kunne man gis et glimt av noe evig. (På engelsk benyttes uttrykket "forms", men også "ideas". Norsk filosofitradisjon mener oversettelsen til "former" kan virke misvisende i forhold til den greske teksten og foretrekker "idéer".)

Matematikken sies av en del å avspeile noe tidløst. Definisjonen av en trekant er gyldig til all tid. Tilsvarende gjelder andre matematiske sammenhenger.

Andre har fremholdt at Gud er evig på samme måte som en sannhet er evig. Sannheten er der i sitt potensiale, selv om ingen for øyeblikket formulerer den.

Innenfor moderne kvantefysikk kommer mange sannheter under press. Aksepterer man likevel at visse matematiske sannheter alltid vil være gyldige og derfor gjenspeiler noe evig, er det et åpent spørsmål hvor mange som trøstes av det.

Å kontemplere over en trekant kan muligens være å forholde seg til en evig idé. Men det er ikke den kontakt med det tidløse som har ligget bak menneskets søken etter evig liv.

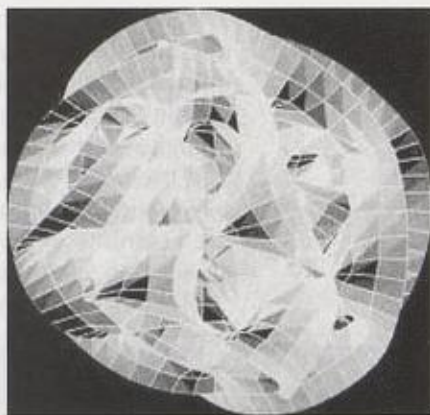
Når man skal forklare hvordan Gud kan være allestedsnærværende, kan man bruke analogier til tyngdekraften. Den er over alt i universet uten å være et spesielt sted. Men man blir neppe mer religiøs av å tenke over Newtons eple, planeters tiltrekning til hverandre og svarte hull.

En konstruksjon med så mange dimensjoner lar seg knapt forestille eller fremstille visuelt. Kanskje kan fysikerens kompliserte matematiske formler en gang romme en form for endelig matematisk formulering av tid. For enkeltmennesket kan avstanden fra den tilværelse som formes av tid, til en direkte opplevelse av tid, forbli like uoverstigelig. Hvor kompliserte forhold det dreier seg om reflekteres ved at de nyere versjoner av string-teorier kalles M-teori. I den respekterte boken *The Elegant Universe* skriver fysikeren Brian Greene: "[M]uch of the true nature of M-theory remains mysterious — one suggested meaning for the 'M'".

Nyere string-teorier har gitt en alternativ forklaring på at universet er så homogent til tross for sin enorme utstrekning. Hypotesen er at the Big Bang ikke var universets skapelse, men bare en overgang fra en

sammentrekningsfase til en ekspansjonsfase. Dette skjedde for 13,7 milliarder år siden. Men universet besto før dette, og vil eksistere uendelig — innenfor denne forklaringsmodellen.

Universet ble først skapt ut fra et sort hull. Først var det kaotiske gassformasjoner med stråling og masse. Etter hvert førte gravitasjon til at masser ble tiltrukket mot hverandre. Tettheten ble så stor at sorte hull oppsto. Innenfor et black hole skifter tid og rom roller. Sentrum i et sort hull er ikke et punkt i rommet, men et øyeblikk i tiden. På et tidspunkt nådde tettheten sitt mulige maksimum. Da eksplo- derte den og ekspanderte. Det var The Big Bang (ifølge Gabrielle Veneziano — en ledende teoretiker innenfor string-teori). Et slikt scenario gjør det mulig at flere univers ble skapt ut fra forskjellige svarte hull.

String-teorier lar seg knapt forestille eller fremstille visuelt.

Matematikk/fysikk møter mytologi?

Det er et nokså vanlig synspunkt innenfor moderne fysikk at ved de aller minste størrelser av rom og varighet oppheves forskjellene mellom tid og rom. Ved de minste enheter kan det ikke skilles mellom det romlige og tidlige. Som allerede fremhevet, i et black hole kan rom og tid skifte roller. Men ett er å kunne fremstille dette matematisk. Å erfare seg selv som del av noe utenfor tid og rom ville være noe annet.

Moderne kvantefysikk på minste partikkelnivå finner det heller ikke meningsfullt å skille mellom fortid, nåtid og fremtid. En film kan like godt spilles forlengs som baklengs. Universet kan på en symmetrisk måte ruller ut forlengs og baklengs i forhold til The Big Bang. Moderne fysikk kan tilsi at tiden kan "legges ut" i sin helhet — som et tidskap lik et landskap for rommet. Man kan tale om "blokkuniverset". Tiden flyter ikke. Ingen tidspunkter er mer reelle enn andre. Ingen prosess skiller et øyeblikk fra andre eller er referansepunkt for å skille fortid og fremtid. Alle tider er like reelle.

"Øst" møter Vest — kvantefysikk og religion

Tidsbegrepet i moderne fysikk har atskillige berøringspunkter med tradisjonelle religiøse forestillinger. Innen klassisk monoteisme, jødedom, kristendom og islam fremstilles Gud som evig. Gud er omnipotent, allestedsnærværende og for all tid.

Hva er evig? Gud er *før* tiden, har enkelte svart. Men det er selvmotsigende. Også det som er *før* tiden, er del av tiden. Bildet forutsetter en tidsdimensjon. Augustin forsøkte å løse problemet gjennom språklig logikk. På spørsmålet: "Hva gjorde Gud *før* han skapte verden?", svarte Augustin: "Siden tiden var del av Guds skaperverk, var det ganske enkelt intet 'før'".

"Øst", "østlig" og "østerlandsk" brukes ofte upresist. I dette avsnittet henspiller det nok mer på indisk og hinduistisk tenkning enn f.eks kinesisk og japansk.

Tilsvarende kan man ikke si at Gud er utenfor rommet uten å forutsette at Gud er en del av det romlige.

En måte å fremstille Guds forhold til tid har vært å si at for Gud er all tid og alle tidsdimensjoner til stede samtidig. Mennesket ser fra sitt opplevde nu bakover mot sin fortid og fremover mot sin fremtid. Gud transcenderer den menneskelige tid ved at både fortid, nu og fremtid er i ett i Gud.

I vestlig tenkning har tiden tradisjonelt flytt av gårde langs en tidslinje med retningsangivelser ved tidspiler. For hverdagsbevisstheten er tidsstrømmen selvfølgelig.

Østlig mytologi har til dels skilt mellom hverdagsopplevelsen av tid og mytologisk tid. Den konvensjonelle forestilling om tid som bevegelse er kalt illusorisk.

All tid er i ett. Tiden går ikke, den er. Den virkelige tid er tidløs. Det er intet der og da. Alt, også all tid, bare er. Det som skjer i dette arketyperiske, allestedsnærværende og samtidige univers, skjer for alltid. Klarer et menneske å endre noe i sine grunnleggende strukturer, er det en forandring som gjelder for all tid og for alt.

Denne østerlandske religiøse forestilling har berøringspunkter med det abstrakte tidsskap i kvantefysikken. Det er ikke identiske bilder. Men begge måter å omtale tid forutsetter at man frigjør seg fra de tilvante forestillinger om fortid, fremtid og nutid.

Man skal vokte seg for å trekke paralleller mellom moderne fysikk og mytologiske eller religiøse forestillinger. Det dreier seg om forskjellige vinduer mot fenomenet mennesket. Ett er det man matematisk kan regne seg frem til og modulere. Noe annet er mytologi eller kontemplan-

tive tradisjoners forestillinger om menneskets potensiale for direkte erfaring gjennom det å utvikle sin bevissthet.

Kontemplative tradisjoner har vært opptatt av hvordan mennesket, gjennom å kultivere sin egen vårhet og intuitive forståelsesevne, kan få et erfart forhold til tid utenfor kategoriene til sin dagligdagse hverdagsbevissthet.

Med alle skeptiske forbehold er det fascinerende når paradigmene for de matematisk-fysiske univers og mytologi berører hverandre. En del fysikere mener at det bare gir mening å omtale alle tider som like virkelige. Hvis hvert nu er unikt, hvordan skal man kunne oppstille ett nu som mer unikt eller spesielt enn andre?

De tidsdimensjoner som er selvfølgelig deler av menneskets hverdagsopplevelse, fortid, fremtid og nu, er ikke uunnværlige deler av enhver virkelighetsbeskrivelse. Tidens kraft kan være absolutt, men ikke nødvendigvis dens manifestasjoner.

I østlig mytologi er den dypere virkelighet tidløs

Tiden — slik mennesket kan se den

Den tyske filosofen Immanuel Kant fremholdt at mennesket er begrenset av sine anskuelsesformer. Vi kan ikke oppleve verden annerledes enn de kategorier vår bevissthet tillater. Verden skapes gjennom vårt medfødte og genetisk betingede anskuelsessystem. Å forklare Kants tankegang gjennom en parallell til moderne operativsystemer, ville mislede. Operativsystemer kan skiftes ut og videreutvikles. Det er mange av dem. Kants anskuelsesformer er langt mer entydige og fastlåste.

At vår fastlåste måte å kunne se verden, utgjør begrensningen, kunne illustreres ved å se på alternativer til årsak-virkning forklaringer. Mennesket opplever i årsak og virkning. En hendelse forårsaker en annen.

Man kan gradere årsaker og skille mellom utløsende hendelser og bakenforliggende og virkelige grunner. Skuddet i Sarajevo utløste Den første verdenskrig. Men ragnarokket som kostet 20 millioner mennesker livet, ble ikke forårsaket av dette ene skuddet. Helvetet slapp løs fordi stormaktene gjennom lang tid hadde utviklet motsetninger og inngått i et rustningskappløp. Man må ikke forveksle fyrstikken og kruttønnen.

Dette er en del av argumentasjonen mot såkalt virtual historie, eller hva-hvis historie. Hva hvis attentatmannen i Sarajevo ikke hadde truffet tronfølger Ferdinand, eller hva hvis legene hadde reddet ham? Eller hva hvis Lenin ikke hadde blitt syk og hadde stoppet Stalin fra å ta makten? Kunne det ha reddet de titalls millioner russere fra GULag og sultedød?

Store historiske hendelsesforløp ruller frem som en del av en mangefasettert og multideterminert historie. Det er ikke en enkelt hendelse som gir skyttergravsvarianten 1914–1918 eller de avsindige hendelser under den sovjetiske kommunisme. Så mekanisk eller enkel er ikke menneskesamfunnenes drama. Men denne diskusjonen er fortsatt innenfor en årsak-virkning ramme. Det dreier seg om å forstå årsaksbegrepet.

Så kan man helt skifte perspektiv — fra en vesterlandsk årsak-virkning tankegang til en mer østlig manifestasjonstenkning. Verden vi er en del av, er en manifestasjon av andre krefter. Lidelsene i den første verdenskrig uttrykker krefter i kosmos. Noe "i naturen" er i utakt. Noe vil manifestere seg. Skuddet i Sarajevo, rustningskappløpet, ledernes, publikums og massemediens krigsrus var del av et større spill. Kreftene brytes, fant sin retning og uttrykte seg i kollektiv lidelse.

Årsak-virkning tenkning kan mennesket gjennom sine anskuelsesformer forstå. En manifestasjonstankegang blir metafysisk i betydning vanskelig penetrerbar for det bevisste sinn.

Tilsvarende kan gjelde tid. Mennesket kan tenke i fortid, fremtid og nutid. De tidsdimensjonene kan vi forstå ut fra våre anskuelsesformer. Tid som landskap, tid som evig og alltidsværende kan vi kanskje uttrykke matematisk og beskrive med ord. Men forstå det er noe annet. Da må vi skifte indre ståsted fra det bevisste dagligdags sinn – til hva vet vi ikke. Hverdagstanken vet ikke en gang om det er noe å skifte til.

Kanskje er tid noe man i hverdagen ikke fullt ut kan forstå, bare forholde seg til.

■ ACEM
NORSK YOGA-SKOLE

youfølelsen

A black and white photograph of a woman in a yoga pose on a beach. She is in a standing forward bend, with her hands holding her feet. Her eyes are closed and she has a smile. The background is a soft-focus view of the ocean and sky. The text 'youfølelsen' is overlaid in a large, semi-transparent font across the middle of the image.

Acem yoga
40 års erfaring

yoga.no
23118700

livstlyst

30. april til 8.mai 2005

Halvorsbøle Kurs- og konferansesenter

Acem kommunikasjonskurs

utvikler

emosjonell kompetanse

konfliktmestring

samspill og samarbeid

selvinnstikt

empati

ledelse

arrangeres

en gang

i året

acem.no

23118700

Rekker jeg frem?

– mytisk og litterær tid

Oldtidens myter forsøkte å hjelpe mennesket til å avfinne seg med tiden. Gudene var udødelige. Menneskets skjebne var tiden og døden. Sentrale verker i verdenslitteraturen handler om menneskets frykt for ikke å ha nok tid til livets reise og til alt som skal utrettes – med Odysseen som det klassiske eksempel. Nyere modernistisk og postmodernistisk litteratur har forsøkt å relativisere tiden. Det mest kjente eksempel er James Joyce: Ulysses. Når man nå kan se tilbake på f.eks. James Joyces egen død, illustrerer det hvordan tidens absolutte karakter er lettere å ironisere over og distansere seg fra litterært enn å frigjøre seg fra rent faktisk.

Mytiske og litterære vinduer til evige temaer

I religion og filosofi, myter og verdenslitteratur – og i alle kulturytringer der mennesket har strebet etter å formulere sin væren i verden – er tid et tema.

Mytenes verden reflekterer håp og frykter i menneskenes sinn siden tidens morgen. Tross omfattende kulturelle forskjeller har myter fra forskjellige epoker og kulturer mange likhetstrekk.

Å sammenfatte hvordan menneskets forhold til tid behandles i et utall av myter og litterære verk er ikke klok mans verk. Man kunne like gjerne forsøke kortfattet å uttrykke hvorledes myter og litteratur behandler den menneskelige eksistens. Tiden er for sentral.

Dette kapittel gir enkelte glimt om temaet.

Rom til å være — tid til å utvikles

I en av de greske skapelsesmyter skapes først rommet. Der har verden, og levende vesener, et sted å være. Så formes tiden. Uten tiden kan intet skje. Uten tid ville rommet bli hendelsesløst. Handling, utvikling, modning, krever tid.

Det er altså ikke nok å skape mennesket. Skapelsesberetningen måtte også gi plass for tiden. Uten den ville skapelsen stå stille.

Med tiden følger ikke bare vekst, men også forgjengelighet, forfall og død.

Å bringe inn tiden åpner for et av mytenes største forklaringsproblemer: Døden.

Mennesket har alltid hatt behov for å forstå det uforståelige. Hvorfor tid, hvorfor forgjengelighet, hvorfor sykdom, alderdom og død? Det har for mange kulturer ikke vært nok bare å konstatere at slik er det. Mennesket har, både før og etter Bibelen, gjort som Job og spurt - eller skreket: Hvorfor! - til tidens, forfallets, lidelsens og dødens problem.

Straffen til døden

En forklaringsmodell på tiden og døden har i mytene vært straffen. Et gjentagende mytologisk tema er dødelighet som straff for menneskets overtramp. For vestlige mennesker er det klassiske eksempel Bibelens skapelsesberetning med syndefallet. Men Bibelen gjentar bare nok en variant av et klassisk mytologisk tema: Gudene er udødelige. Mennesket er som straff pålagt døden.

Herren plantet i Eden, langt mot øst, en overdådig fruktbar hage. Den hadde alle slags trær. De var vakre å se på og bar alle slags deilige frukter. Mennesket ble plassert i Edens hage for å dyrke og passe på den.

I Edens hage var det to særegne trær: Livets tre, og kunnskapens tre med innsikt i det gode og det onde. Mennesket skulle forbli menneske. Derfor ble mennesket forbudt å spise av kunnskapens tre. Brøt mennesket forbudet, skulle det dømmes til dødelighet. Slangen fristet kvinnen til ikke å gi akt på Guds ord. Hun og mannen spiste så av kunnskapens tre.

Adam og Eva — og slangen — pådro seg Guds vrede. Adams og Evas uskyld gikk tapt. Slangen ble forbannet av Gud til å krype på sin mage på marken og til å leve i evig fiendtlighet med menneskene. For mennesket ble straffen alltid å vende tilbake til den jord det kommer fra.

Ved å velge kunnskapens tre tapte mennesket adgangen til Edens hage og tilgangen på livets tre. Det kunne ha gjort det mulig å holde alderdommen og døden på avstand, eller kanskje oppnå evig liv. Død - og på en måte tid - som straff.

Straffen for å bryte reglene i paradiset var døden. Jacob de Backer: Edens hage

Svunnen gullalder og fremtidig utopi

Tidligere myter så ofte tilbake til en fortapt gullalder: Den gang alt var paradisisk og verden et tumlested for gudene.

Kanskje har moderne forskningsmetoder innen historie gjort slike forestillinger umulige. Vi har så mye viten om universets og vår egen klodes geologiske og biologiske utvikling de 13,7 milliarder år universet har eksistert og de 4 milliarder år siden jordens opprinnelse. Menneskeartens genetiske utvikling er også relativt godt kartlagt selv om det stadig finnes nye skjelettrester som nyanserer bildet.

Et annet alternativ har vært å legge paradiset der fremme — også inspirert av den lineære historiske tenkning innenfor jødedom og kristendom. Kommunismen overtok disse forestillinger om de fremtidige utopier. I fremtiden har vi ennå ikke vært — den kan vi drømme om. Også fremtidsutopier er til dels gått av mote etter de helveter på jord de rettferdiggjorde i det tyvende århundre.

De idealiserte forestillinger må legges til et sted der mennesket ikke har vært. Etter fortiden forsøkte man altså fremtiden. Et annet projeksjonssted for menneskets drømmer og skrekfantasier har vært verdensrommet. Det forklarer kanskje noe av populariteten til bøker og filmer innen science fiction.

Slanger for evigheten

Flere av historiene i Bibelen deler likhetstrekk med andre myter fra tilgrensende områder.

Et mektig episk dikt fra Mesopotamia omhandler helten Gilgamesh som i mytene var dels menneske, dels gud. Gilgamesh skal opprinnelig ha vært en historisk skikkelse — en konge i byen Uruk.

Det er mange historier om Gilgamesh. Etter mange bragder mistet Gilgamesh i en av mytene sin nærmeste venn. Tapet gjorde at Gilgamesh for første gang ble bevisst døden som en psykologisk og umiddelbar realitet. Gilgamesh ønsket å vinne over døden, men ble advart: "Gudene laget deg både av guddommelig og menneskelig kjøtt. Derfor er døden en eller annen gang uunngåelig, for Gilgamesh, som for en idiot." Likevel, Gilgamesh ga ikke opp, og ble til slutt fortalt om en plante som kunne gjøre ham udødelig.

Etter store strabaser fant Gilgamesh frem til planten med den udødelige kraft. På hjemveien var Gilgamesh sliten og tok seg et bad ved en liten sjø. Mens Gilgamesh slappet av etter badet, kom en slange krypende.

Den tok planten. Dette forklarer hvorfor slangen ser ut til å ha en livsfornyende evne ved jevnlig å skifte skinn. Men senere har slangen, ifølge denne mesopotamiske myte på samme måte som etter Bibelens skapelsesberetning, alltid vært der som en forbannelse for mennesket.

Gilgamesh kan ikke oppnå noe tilsvarende. Han må gi seg, men lærer å resignere. Historiens budskap er at tiden ikke kan overvinnes. Man må forholde seg til den. Resignasjon er bedre enn en håpløs streben etter det umulige.

I en annen versjon av samme myte vendes ikke reaksjonen innover som en trist resignasjon. Gilgamesh tar i stedet med seg alle elskerinner og tjenere i et masseoffer.

Resignasjonens kunst

I en annen myte treffer Gilgamesh den ene person som har fått evig liv — Ut-napishti. Ut-napishti var en form for mesopotamisk dobbeltgjenger til Noah. Han var den eneste som hadde overlevd en stor, mytisk oversvømmelse lik floden Noah ble utsatt for.

Først prøver Gilgamesh å oppnå noe tilsvarende. Han setter seg selv på en form for prøve. Gilgamesh får det for seg at sønnen er en parallell til døden. Kan han klare seg uten søvn, kan det være en forberedelse til å motstå døden. Men Gilgamesh makter ikke en gang å

Statue av den mesopotamiske helteskikkelsen Gilgamesh.

Fra Noah til nøytronbomben

Historien om Noahs ark gjelder konkret oversvømmelse. I andre kulturer har man tilsvarende oversvømmelsesmyter. Dypere sett treffer disse beretninger kanskje menneskets angst for å bli latt helt alene. Barnet kan kjenne denne separasjonsangsten. Det voksne mennesket utfordres av livet til å ta sin eksistensielle ensomhet på alvor.

De moderne paralleller til Noahs ark er de moderne skrekkvisjoner om atomvåpnenes ragnarokk. På 1970-tallet var det mange filmer om de få overlevende som streifet rundt i atomlandskapet ørken — lik Noah på jakt etter tegn på liv.

Den grunnleggende angst, den absolutte forlatthet, kan være den samme. Dens kunstneriske uttrykksformer tilpasser seg de aktuelle, naturgitte eller teknologiske, scenarier. I dag kan mennesket, i hvert fall i mange land, kontrollere skadevirkningene av oversvømmelser. Kjernefysiske våpen i frislepp er verre.

overvinne søvnen som hverdagens form for mini-død.

For Gilgamesh er det etter hvert like tankevekkende at Ut-napishti, mennesket som har sluppet fri fra dødens favntak, ikke ser ut til å være lykkelig. Ut-napishti er trett og sorgfull. Gilgamesh synes etter hvert å forstå at menneskets største utfordring ikke er døden. Det er å leve tilfreds innenfor det liv det har. Et liv i nederlag blir ikke lettere å bære av å gjøres evig.

Evig liv, men ikke evig ungdom

Døden forklares i flere myter som en straff. Fokus for andre myter er at mennesket må akseptere dette faktum. Det er nytteløst for mennesket å strebe etter den udødelighet som er gudenes.

En av elskerne til den greske kjærlighetsgudinnen Afrodite var

Herkules – grekernes Terminator

Grekernes supermann var Herkules – sønn av Zevs og menneskekvinnen Alcmene. Herkules var alt som baby karakterisert ved overmenneskelige krefter. Zevs' hustru, Hera, hatet sin manns utroskap og det avkom som ble resultatet av dem. Hun sendte giftige slanger mot Herkules' krybbe for å drepe ham. Babyen kvalte i stedet slangene. Som tenåring og voksen hadde Herkules alle menneskelige egenskaper i det ekstreme. Hans seksuelle lyster – og evner – var gigantiske. På besøk hos en Thespis hadde Herkules ifølge en versjon av myten samleie med samtlige 50 døtre til verten – i løpet av én og samme natt.

Denne greske Terminator er det eneste eksempel i greske myter på en person som tar spranget fra dødelighet til udødelighet. Ved å mestre 12 mytisk krevende prøver belønnes Herkules med å ta dette avgjørende skrittet over i den guddommelige sfære. Men Herkules var allerede halvt guddommelig ut fra sitt opphav.

Og bare Herkules er Herkules – må vite!

krigsguden Ares. Men Ares var ikke tilfreds bare med Afrodites erotiske generøsitet. Gudinnen Eos åpnet seg også for Ares. En dag oppdaget Afrodite dem. Hennes sjalusi rettet seg, som vanlig for olympiske gudinner, mot det kvinnelige element i forholdet, Eos. Afrodite lystet en forbannelse over Eos. Heretter skulle hun bare begjære dødelige menn. Eos skulle aldri igjen elske med en gud.

Eos ble deretter forelsket i mennesket Tithonus, en vakker prins fra Troja. De var så lykkelige sammen at Tithonus ba sin gudinne gi ham

evig liv. Hun var dum nok til å gi etter.

Først så alt bra ut. Men Eos og Tithonus hadde oversett at evig liv ikke ville være nok. De hadde glemte å se til at Tithonus skulle forbli ung og ved god helse. I stedet ble Tithonus stadig eldre, mer skjør og svekket. Til slutt ble livet uutholdelig for den eldgamle mannen. Han bønnfalte sin elskerinne om å la ham dø i fred.

Eos gikk til Zevs etter hjelp. Men selv Zevs maktet ikke å gjøre om en annen guds gave. Siden Tithonus hverken kunne leve eller dø, ble han til slutt forvandlet til en gresshoppe. Hver morgen, helt tidlig ved første tegn til demring, har Tithonus hilst sin elskerinne med gresshoppens sagende lyd.

Denne myte om urealistiske ønsker som blir oppfylt, men uten å gjøre en lykkelig, kan minne om Midas-myten. Kong Midas fikk tilfredsstilt sitt ønske om at alt han rørte ved, ble til gull. Dermed sultet han i hjel. Ingen

Eos og Tithonus ville ha et evig liv sammen. Motiv fra en kopp, ca 460 BC

Hvem dominerer hvem

En god myte kan ivareta mange frykter og sannheter. Myten om gudinnen Eos og mennesket Tithonus, omhandler en gjenganger i gresk mytologi: Har en gudinne et forhold til en mann, får forholdet en tragisk utgang.

Gudene på Olympen kunne ofte forelske seg i mennesker. En forbindelse mellom en mannlig guddom og en jordisk kvinne, førte ikke inn i ulykken. Men et forhold mellom en kvinnelig gud og en vanlig mann måtte gå galt. Det stred mot naturens orden.

Når en mannlig guddom hadde sex med en dødelig kvinne, var rangordenen i grekernes verdensbilde ivaretatt. Mannen dominerte kvinnen. Dette ble annerledes der en kvinnelig guddom lot seg henføre av en jordisk mann. Det førte til at en dødelig mann kom i en overordnet eller penetrerende stilling til en guddom.

At det gikk galt for Tithonus, skyldtes ikke bare det nytteløse ønske om evig liv. Straffen ventet ham fordi han lot seg forføre av Eos.

Holdningene til homoseksualitet i antikkens greske stater kan forstås tilsvarende. Det var intet naturstridig i et forhold der en eldre mann var den dominerende partner overfor en yngre gutt. Men man tok avstand fra relasjoner der en yngre gutt inntok den ledende rolle i forhold til en voksen mann.

kan spise gull. Og ingen kan spise uten før eller senere å ha kroppslig kontakt med maten.

Tapt evig liv – yin og yang

Menneskets lengsel etter det guddommelige avspeilet altså til dels trangen til å slippe vekk fra dødens absolutte begrensning. Gudene kunne ha makt til å gjøre mennesket udødelig, men også til å frarøve den utvalgte denne nådegave.

En mytisk kinesisk skikkelse var den fantastiske bueskytteren Yi. Han kom ned fra himmelen fordi ti soler truet Midtens Rike med undergang gjennom en forferdelig tørke. Yi skjøt ned ni av solene. Han vant keiserens gunst, men gudenes mishag. De forviste ham fra himmelen og fjernet hans udødelighet. Yi bega seg på jakt etter den magiske drikk som kunne bringe tilbake hans tapte udødelighet.

Etter å ha prestert bragder mot mestre med overnaturlige krefter lik Herkules i de greske myter, kom Yi til Xi Wang Mu. Denne Vestens Dronningmor var de kinesiske myters eventyrgudinne. Gudinnen hadde hørt at Yi også var en uovertruffen arkitekt. Hun innvilget å gi Yi en udødelighetspille mot at han bygget et sommerpalass for henne.

Pillen Yi fikk, strålte av kraft. Men han kunne ikke ta den med en gang. Først måtte han forberede seg gjennom bønn og meditasjon. Straks Yi var kommet hjem i triumf, ble han tilkalt til nye oppgaver av keiseren. Deler av riket var truet av ville dyr og en drage. Yi gjemte pillen og dro av gårde. De farefulle oppdragene tok måneder. Yis hustru begynte å kjede seg, vandret rundt i huset og så til slutt den magiske pillen. Dens utstråling vakte hennes nysgjerrighet og hun tok den opp. Like etter vender Yi hjem, hustruen blir overrasket og svelger i forvirringen pillen.

Pillens kraft fylte Yis hustru. Den lengtende og hjemkommende ektemann ser plutselig sin livsledsager stige mot himmelen. Han ser den innpakningen som var rundt pillen, ligge på bakken, og forstår hva som har hendt.

Yis hustru ender på månen, forbannet med en udødelighet hun aldri hadde ønsket. I sin fortvilelse søkte Yi til gudene. Hans mange mesterdåder på jorden hadde gjort dem mer forsonlig innstilt. De ville la ham gjeninntre i de guddommeliges rekke. Men nå skulle Yi tre inn i solens palass. Hver måned skulle han få besøke sin hustru. Sammen ble de to enige om å komme sammen den femtende dag i hver månesyklus.

Yi, i solens palass, representerer yang som det varme, maskuline element. Hans hustru står for det kvinnelige element yin, og bebor slottet til den store kulde på månen.

Den sammensatte myten forteller ikke bare om de ulykker som kan oppstå hvis mennesket søker ut av sin tilskårne begrensede livssyklus. Den knytter også an til den tiltrekning og uunngåelige avstand som preger forholdet mellom mann og kvinne.

Alderdommen seirer

I nordisk mytologi var Tor med hammeren umåtelig sterk, men ikke like

slu som Odin og derfor mer sårbar overfor magi. Utgard-Loke utfordret en gang Tor. Tor trodde oppgavene var lette. Han skulle tømme et

I religiøs taoisme (i motsetning til filosofisk taoisme, men skillet skal være tvilsomt) har det vært vanlig å etterstrebe utviklingen av et uddødelighetseliksir gjennom alkymi. Allerede den første keiser som døde et par hundre år før Kristus, sendte ekspedisjoner ut i Østkinahavet for å lete etter eliksiret. Illustrerende nok kom de aldri tilbake!

drikkehorn. Den ene enden av hornet var i havet. Det viste seg umulig å tømme hornet, men Tor forsto ikke hvorfor.

Det siste nederlaget for Tor kom da han skulle bryte med den gamle pleieren til Loke. Hun het Eli. Jo hardere Tor slåss, desto fastere sto hun. Loke brøt av kampen etter at Tor mistet fotfestet og falt ned på et kne.

Før Tor dro, fortalte Loke hvordan han ved hjelp av trolldomskunster hadde lurt Tor. I brytekampen, sa Loke, sloss du med alderdommen. Den slår alle, uansett hvor sterke de er.

Mytenes budskap synes klart. Menneskets lodd er tiden og døden. Den eneste måte for mennesket å overvinne sin dødsangst er å akseptere det uunngåelige forfall som venter.

Guden Tor bryter med alderdommen, Eli.

Odysseen – alle menneskers reise

Ethvert menneskes liv er en reise i tid og rom. En av de mest kjente beretningene i vestlig litteratur om det å være underveis, er *Odysseen*. I det verket er tiden en sentral ramme – for reisen hjem fra Troja – som for alle menneskers ferd gjennom livets bølger..

Homérs *Odysseen* berører alle menneskers reise over et felles hav og med den samme sorgfulle følelse av tap. Angsten for ikke å rekke frem kan prege ethvert individ og ikke bare den berømte helt som etter slaget ved Troja under den lange hjemferden skulle gjennomgå utallige farer: Har jeg nok tid? Strekker tiden til? Når jeg frem i tide?

Mange kunne ha grått Odyssevs tårer:

*Hulkende satt han på stranden,
hvor vanlig han pleiet å sitte,
Sukkende tungt under gråt og med nagende sorger i hjertet.*

Tårene strømmet så stridt,
når han så over havet, det golde.

Send meg usalige mann til mitt hjem,
om jeg enn skulle døye talløse trengsler på ny.
La meg miste mitt liv,
når jeg bare atter får se mitt palass, mine tjeneres flokk og mitt eie.

De aller fleste mennesker vil kunne kjenne igjen denne trangen til at livet skal bli et hele, til at man skal rekke det man har satt seg fore, til at man skal kunne se en meningsfull avslutning på ferden, gjenforenet med alle dem der ethvert liv skaper atskillelse.

Homers flere tusen år gamle epos *Odysseen* er livet som en individuell reise, med uvisshet og utfordringer.

Tiden er en sterkere kraft enn de utfordringer Odyssevs møtte. Hans bragder er beretningen om at mennesket kan overvinne alle slags vesener og trolldom. Men Odyssevs reise fant sted i tiden. Da han vendte hjem, hadde tiden satt sitt merke både på ham selv og dem han hadde reist fra. Odyssevs gir modell for å mestre de prøvelser livets reise utsetter en for. Men heller ikke han kunne oppheve reisen, at tidens tann tærer, at mennesket er underveis i tid.

I *Odysseen* er flere historier og mange temaer vevet inn i et diktverk. Men sentralt står frykten for at den utmålte tid ikke strekker til for reisen.

Cold Mountain – den ferskeste Odyssevs

Et flere tusen år gammelt verk som *Odysseen* har beholdt tilstrekkelig styrke til å gi forbilde til en av det tyvende århundres mest omtalte romaner — *Ulysses*. *Odysseen* har gitt modell for en rekke andre romaner. Undertiden er ikke forbildet erkjent. Et eksempel på en gjenoppstått *Odyssevs* er sørstatssoldaten Ingmann i Frazers roman *Cold Mountain*, som også ga opphav til en populær film av samme navn.

Ingmann står opp fra sykesengen mot slutten av den amerikanske borgerkrig som varte 1861–1865 (jf Trojanerkrigen). Han begir seg på vandring hjemover der han må gjennomgå en rekke prøvelser, til dels av overmenneskelig karakter. Men når han endelig er nesten hjemme hos den kvinne han søker tilbake til, taper han sitt siste slag og blir drept. Han nådde — såvidt ikke — hjem i tide.

Muligens er det ikke riktig å si at *Cold Mountain* bygger på et uerkjent *Odyssevs*-forbilde. Motivet er allmenmenneskelig: Å fullbyrde sine drømmer i tide — til tross for alle prøvelser livets vandring utsetter en for.

Det mest kjente verk som har benyttet vandremotivet, er antagelig Dante Alighieri: *Den guddommelige komedie*. Men her er temaet mer hva reisen gjennom livet har som resultat: Hva venter ved oppgjørets time og hvilken forløsning kan man håpe på? Dante skriver mer om skjebnen man skaper seg, enn strevingen mot tiden og aldringen som er så sentral i Odysseen.

Mer tid!

Flere av den vestlige kulturs mest kjente litterære verk handler om trangten til mer tid. I *Faust* og *Peer Gynt* kjøpslås det for å vinne mer av dette dyrebareste.

Mange norske lesere er fortrolig med Peer Gynts fortvilte protester mot tidens inkassator — Knappestøperen:

Odyssevs
unnslipper
kjempen
Polyphemus

Kjære mann, la meg låne meg selv på borg, jeg er snart her igjen.

Ved neste korsvei tigges igjen om utsettelse:

*Ja, unn meg blott en frist; jeg vil søke presten,
og skrifte i en fart, og bringe deg attesten.*

Avslutningen kommer likevel – om enn i en mild form med Peer Gynts ansikt i Solveigs fang:

*Jeg skal vugge deg, jeg skal våke; -
sov og drøm du, gutten min!*

Faust

Goethes Faust kjøpslår med djevelen selv for å få fullbyrdet sine ambisjoner. Mot slutten er det likevel ikke fullbrakt. I fortvilelsen over ikke å ha rukket å realisere sine fantasier, mobiliseres det:

*Dypt inn i meg er natten trengt.
Kun i mitt indre stråler lyset klart.
Det verk jeg planla og har gjennomtenkt,
Skal på mitt bud bli fullført raskt og snart.
Opp! Mann for mann til arbeid! La meg se
min dristige idé
iverksatt nu på én-to-tre!
Finn skyfler og finn spader frem
og kom, der land er tørrlagt nu, i gang med dem!
Det største verks realisering krever*

Franz Simm(1853-1918): *Faust skriver kontrakt i blod med djvelen.*

jo kun én ånd til tusen never.

Gjennom et Chorus Mysticus avsluttes Faust med en forsoning i forhold til ambisjonenes tapende møte med tiden.

*Alt av forgjengelighet
er bare bilde;
Ugjennomtrengelighet
åpner sin kilde.
Til et ufinnelig
finner vi frem.
Alt evig-kvinnelig
løfter oss hjem.*

Det kan minne om Peer Gynts hvile hos Solveig.

Shakespeare

Enkelte hevder at tid er det mest sentrale eksistensielle tema i Shakespeares forfatterskap. Søker man på Shakespeare og tid, får man et lite bibliotek i hodet.

Men Shakespeares forfatterskap rommer så mange av livets melodier og rytmer. I hvert av hans verk må man åpne sitt sinn for de bølgelengder som er sentrale. Shakespeare kunne se verden fra mange sider. Hans kall var ikke å ta standpunkt, men å la verden og menneskene bli sett. Det er et forfatterskap som rommer alt for alle - et dialektisk, ikke monolittisk forfatterskap

Shakespeare skrev om mennesket. Tiden er en fundamental dimensjon ved fenomenet mennesket. Kanskje er den menneskets største utfordring.

Det har vært satt et skille mellom Shakespeares og renessansens tidsbegreper. For renessansemennesket kunne tidens problem løses ved å se det i sammenheng med Guds skapning og universelle formål. For Shakespeare synes tiden mer å ha vært et grunnleggende, uløselig problem for mennesket. Tiden er et mysterium hvert menneske må forholde seg til, og ikke løse, men akseptere - eller løse ved å akseptere.

I Shakespeares komedier ligger en del av effekten i karakterforandringen fra før til etter. Komedier slutter gjerne med bryllup og glede. Tragediene ender med død. I *Hamlet* og *Macbeth* er et av de grunnleggende spørsmål hvordan tiden kan ha mening for mennesket når den uunngåelig fører til forfall og død.

Musikalsk om tid

Lik andre store forfattere behandler Shakespeare sine ord på en musikalsk måte. Lik en stor komponist som lar tonene renne sammen til en vakker komposisjon, er Shakespeares ordvalg som musikk for sjelen. Eksemplene er mangfoldige på hvordan Shakespeare med få ord fanger inn aspekter ved tidsdimensjonen i menneskelivets drama:

Time travels in diverse places with diverse persons
Rosalind, As You Like It

Like as the waves make towards the pebbled shore
So do our minutes hasten to their end
Sonnet 60

... come what sorrow can,
It cannot countervail the exchange of joy
That one short minute gives me in her sight
Romeo

... nothing against Time's scythe can make defence
Save breed, to brave him when he takes thee hence
Sonnet 12

Ulysses – ingen absolutt tid å ta på alvor

I verdenslitteraturen finner man vanligvis tiden som en begrensende utfordring for menneskets liv. I nyere litteratur kan man finne eksempler på at tiden nærmest oppheves. Menneskets urgamle problem identifiseres som lite mer enn en konvensjon, og for dunster.

I James Joyces *Ulysses* er et enkelt døgn ramme for handlingen. Fremstillingen viser stadig til hva klokken er. Så langt har den usedvanlige boken noe konvensjonelt ved seg. Men Joyce lar også tidens absolutte karakter brytes ned. I en del av boken blir tiden i en viss forstand ikke et problem. Dens absolutte karakter som mennesket må forholde seg til, oppløses.

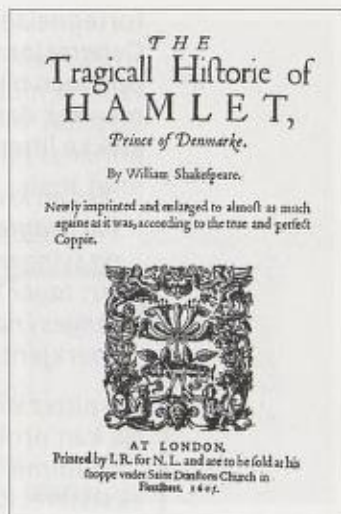
James Joyces *Ulysses* kan kalles det siste verk før postmodernismen. En del litteraturkjennerne vil regne *Ulysses* som det tyvende århundres største litterære bragd. Verkets tittel er det latinske navn for Odyssevs, helten i Homers verk *Odysseen*. Hovedpersonen i Joyces verk, Leopold Bloom, er lik Odyssevs en vandringsmann. Mens Odyssevs bakset seg av gårde gjennom tyve års fravær, klarer Bloom seg med ett døgn gjennom Dublins gater.

Tiden tar dansetimer

Joyce skapte et verk som brøt med en rekke aksepterte litterære spille-regler. Bokens litterære redskap er bevissthetsstrømmen. Den er ikke bare lett å følge. Til forskjell fra den tradisjonelle roman har ikke Joyce et samlet fokus, men mange parallelle innfallsvinkler. Det er intet klart tema, og ingen egentlig slutt. Undertiden sies at "Ulysses is a book that cannot be read, only re-read."

Joyces indre monologer bruker til dels kaos som virkemiddel. Leseren ser bedre de konvensjoner hun til daglig er underlagt når tilvante forhold snus på hodet. Fire grunnleggende dimensjoner som holder tilværelsen sammen for oss, rives i stykker: Tid, identitet, vitenskap og kommunikasjon.

I bordellkapitlet (kap 15 – kalt Kirke i Joyces uoffisielle innholds-

*Enkelte hevder
at tid er det
mest sentrale
eksistensielle
tema i
Shakespeares
forfatterskap.*

fortegnelse) lar forfatteren syv tilvante kategorier tid bryte sammen: Generasjonsskiller, historisk tid, grammatisk tid, kristen tid, sekvensiell tid (noen blir plutselig gammel) kategorisk tid (tiden blir ikke upersonlig, men tar dansetimer). Avsnittet der tiden tar dansetimer, er et uvanlig stykke litteratur, nærmest skrevet i hallusinert form:

"Fra en krog løber morgentimerne frem, guldhårede, slanke, i pigeagtige blå dragter, med hvepsetaljer, med uskyldige hænder. Adræt danser de og svinger deres sjippetove. Middagstimerne følger efter i ravgyldent. De ler, tager hinanden under armen, deres hårkamme lyner i solen, som de fanges i narrespejle, når de hæver deres arme." (Sitert fra Mogens Boisens anerkjente danske oversettelse).

Avsnittet understreker det Joyce selv sa da hans bok ble utgitt i 1922: Nå kan professorene i årtier diskutere hva jeg har ment!

I samme kapittel tegner Joyce også episoder der tiden opphører å eksistere. Kapitlet har apokalyptiske innslag hvor tiden når sin slutt og tilværelsen går under. "Dublin brænder! Dublin brænder! ... Midnatssolen formørkes. Jorden skælver. Dublins døde fra Prospect og Mount Jerome står op og viser sig for mange, iført hvide fåreskindspelse og sorte gedeskinkapper."

13 januar 1941 - Stopp for relativ tid

Joyces personlige prosjekt som forfatter kan også forstås som en frigjøring – som han selv skriver om i verket *A Portrait of the Artist as a Young Man*. Han brøt med sin katolske barndomstro, han reiste ut for å få avstand til bindingene i sin irske nasjonalitet. *Ulysses* og senere *Finnegan Wake* er et virkeliggjort opprør mot mange konvensjonelle forestillinger om litteratur.

Man kan spørre: Hva er prosjektet til Joyce når han forsøker å rive ned alle konvensjonelle forestillinger – også om tid? Skal Joyce vise hvordan mennesket bygger seg opp en meningsfull verden eller en tilværelse med faste referanser for å holde ute det kaos som ellers ville være der? Er våre tidsbegreper bare et kunstig forsøk på å skape orden? Er klokken et forsøk på å gi tilværelsen en struktur? Lever vi i en late-som-verden, i en form for valgt virkelighet som vi ikke vil innse er menneskeskapt og konvensjonell?

Men, kanskje kan man se det motsatte: Joyces lek med tiden kan være menneskets forsøk på å ufarliggjøre det absolutte ved tidsdimensjonen.

Fasiten på Joyces relativisering av tiden kom uansett 13 januar 1941 i Zürich i Sveits. Der og da døde James Joyce.

Tidsdimensjoner kan splintres i en litterær fremstilling, men den kan ikke fjernes fra forfatterens liv. Joyce kunne gjøre mye med tiden i sitt manus, men ikke i virkeligheten. Noe annet hadde han selv neppe forventet som den meget jordnære og realistiske forfatter han også var.

Joyces virtuose bruk av ord for å vise tiden som konvensjon, endte med den absolutte og evig gjentagende konklusjon ingen unngår.

James Joyce

Geniets vandring - litteraturens Picasso

Som en ansats til Picassos senere verker, har Picasso-muséet i Paris hengt opp et portrett Picasso malte som 14-åring. Verket, som er et av de første en besøkende ser, viser at Picasso allerede i sin tidligste ungdom til fulle behersket tradisjonell malerkunst. Som tidlig tenåring malte han som en etablert mester. Man kan forstå at hans talent følte behov for ekspansjon gjennom nye former.

Syklisk litteratur!

Etter *Ulysses* forløp 17 år før James Joyce publiserte sin neste roman *Finnegans Wake*. Her tar Joyce sin eksperimentering med litterære former et godt stykke lenger. Hvis *Ulysses* er vanskelig, er *Finnegans Wake* å regne som utilgjengelig.

Hos Joyce skal man kunne se hvordan et tema som antydes i en bok, blir et hovedfokuse i neste. Leopold Bloom, den sentrale person i *Ulysses*, kan forstås som en reinkarnert vandrende Odyssevs – fra Egeerhavet til Dublin. *Finnegans Wake* tar dette gjentakende perspektiv på historien mye lenger. Verden er et sted der historien gjentas i det uendelige.

Joyce tok det originale skritt at han lot den sirkulære form prege bokens innledning og avslutning slik ingen forfatter vel tidligere har gjort. *Finnegans Wake* begynner midt inne i en setning. De siste ordene i boken utgjør begynnelsen på denne setningen. Slutten på boken tar leseren dermed tilbake til begynnelsen. Man kommer aldri ut av boken hvis slutt og begynnelse er gitt form av en sirkel – syklisk litteratur.

Slik begynner *Finnegans Wake*:

riverrun, past Eva and Adam's, from swerve of shore to bend of bay, brings us by commodius vicus of recirculation back to Howth Castle and Environs.

Og her er slutten som samtidig utgjør en ny begynnelse:

A way a lone a last a loved a long the

En særegen, men noe mindre original romanstart finner man i Chaim Potoks *The Gift of Asher Lev*. Den utkom åtte år etter *My Name is Asher Lev*. Forfatteren forutsetter nærmest at leseren bare har gått og ventet når han innleder fortsettelsesromanen rimelig abrupt med: "Afterwards I ...".

James Joyce viste også som ung forfatter sin beherskelse av den etablerte litterære form. Novellesamlingen *Dubliners*, publisert i en alder av 24 år, inneholder blant annet fortellingen *The Dead* som regnes som en av de fremste noveller i moderne litteratur. Med et juleselskap som scene skildrer Joyce med en gjennomført penn de uegentlige og hektiske stemninger som preger selskapet. Juleselskapet blir en ung mesterskribents prisme for samtidens hektiske dødhet. Gjestene forsøker å overvinne sin indre livløshet ved et hektisk og ritualisert ytre engasjement. Juleselskapet – "same procedure as last year".

Ulysses avspeiler Joyces vilje til å bruke sitt talent til å bryte ny vei i litteraturen. Lik Picasso fant han de etablerte former for trange. Lese-lysten og engasjementet til mange av oss holder ikke tritt med den krevende fremstillingsformen. Det er ikke lett å nyttiggjøre seg denne eksperimenterende skrivestil. Men det er heller ikke vanskelig å forstå behovet for å finne nye veier for å uttrykke det sjeldne talent en Joyce eller Picasso besitter.

Som forbildet Odyssevs måtte Joyce ut på en vandring. Lik Picasso ville han finne sin form. Det er ikke bare geniens utfordring. Intet menneske kan uttrykke sitt livs gnist ved bare å kopiere hevdvunne former. Man behøver ikke gjøre som Picasso og Joyce, å bryte med det som er etablert. Men det man overtar fra andre, må gi plass til ens egen flamme.

Det tragiske og det trivielle

I samtiden lever drømmen om det evige liv, det å alltid være ung, å være stjerne – star – bli rik, berømt, nå ut over hverdagslivets grenser. Det er ikke vanskelig å kjenne igjen disse sider av de gamle myter. Men oldtidens mytologiske skikkelser bærer i seg det tragiske. Mennesket

betaler en talende pris for å ønske seg for mye, for å ville ha det mennesket ut fra sine naturgitte begrensninger ikke kan få. I vår tid skal alt være positivt. Man skal tenke positivt. Å holde ulykkene og det triste borte er nærmest en viljessak.

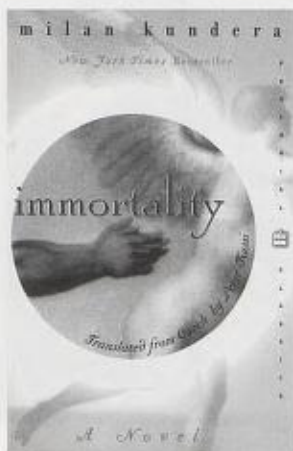
Milan Kunderas *Udødeligheten* skildrer det moderne menneskets streben etter å være udødelig gjennom det trivielle. Hver enkelt søker for seg en form for flukt fra livets mest åpenbare faktum gjennom et eller annet uvesentlig:

"Noen dager senere gikk Laura i Foreningen Frankrike-Afrika, ... og meldte seg som frivillig for å samle inn penger til de spedalske på gaten.

...

La oss kalle ... Lauras gest udødelighetslidenskapens gest. ... Jeg nekter å bli borte med nåtiden og dens bekymringer, jeg vil overgå meg selv, inngå i historien fordi historien er den evige hukommelse.

Og selv om Laura bare har ambisjoner om den lille udødeligheten, er det samme hun vil: overgå seg selv og overgå det ulykkelige øyeblikket hun gjennomgår, gjøre "noe" for å bli igjen i minnet til alle som har kjent henne." Kunderas poeng er selvfølgelig at dette forsøk på å drukne tiden og

døden i trivialitetene er like fånyttede som de unngåelsesmanøvrer tidligere myter og litteratur har skildret.

Flammen i nuet

Å reflektere over tiden, fører vanligvis til tanker om nuet.

Intet menneske slipper ut av nuet. Det er en form for stengsel. Samtidig er alle nu også originale og nye. Man kan ikke begynne på nytt i ethvert nu. Men alle nu har i seg kimen til noe nytt, til noe som kan gjøres annerledes.

Nuets friskhet representerer nuets frihet. Før livet er slutt, kommer man ikke ut av nuet. Men alle nu er annerledes. Ethvert nu er en mulighet — om ikke til å handle, så til å forstå annerledes. Nuets potensiale er der alltid.

Enkelte lever nærmest for fortiden. Andre satser alt på fremtiden. Men ingen kan egentlig leve hverken i fortiden eller fremtiden. Nuet er det eneste konkrete. Nuet er den virkelige tid. Uten nuet er fortid og fremtid abstraksjoner. Bare i nuet kan mennesket minnes fortiden og ha forestillinger om fremtiden.

Hvert nu stiller mennesket overfor den utfordring å være personlig. Det dreier seg ikke nødvendigvis om å frigjøre seg fra tradisjonen. Men man kan heller ikke gjemme seg bak den. Ikke overlevninger, men ens egen væremåte kan holde ens flamme levende som en del av de nu man er i.

Man kan lese sex-manualer som en do-it-yourself-tid er så full av. Levende intimitet forutsetter likevel en tilstedeværelse, en ærlighet, en åpenhet, en relasjon med en verbal og kroppslig dialog. Hvert samvær er en ny vei til en flamme der verken bøker eller etablerte rutiner er det som nærer ilden.

At tiden stadig stiller mennesket overfor nuets friskhet, kan vise vei til både mulighet og nederlag.

Det er bare i nuet mennesket kan oppleve tilfredshet eller forandre seg. Det er i et nu det må skje, ikke i en fremtid eller fortid. Med ordene til den indiske tenker Krishnamurti:

"... , happiness is not of yesterday, happiness is not the product of time, happiness is always in the present, a timeless state. ...[W]hen you have ecstasy, a creative joy, a series of bright clouds surrounded by dark clouds, in that moment there is no time: there is only the immediate present.

*...
[R]egeneration is only possible in the present, not in the future, not tomorrow. A man who relies on time as a means through which he can gain happiness or realize truth or God is merely deceiving himself; ..."*
(The Krishnamurti Reader ved Mary Lutyens)

*De færreste lever i nuet,
de fleste forbereder seg til i morgen.*
Svensk ordspråk

Utfordringen til å være i sitt nu er ofte gitt pregnante dikteriske uttrykk. Enkelte eksempler fra Norden om nuets utfordring:

Livsfilosofisk gruk

Piet Hein

*At leve i nuet er livets teknikk –
og alle folk gjør deres bedste,
men halvparten velger det nu, som gik,
og halvparten vælger det næste.*

*Og det forrige nu og det kommende nu
blir aldrig i livet presente,
og alle folks levetid går sågu
med bare at mindes og vente.*

*For det nu, som er gået, er altid forbi,
og det næste blir aldrig det rette.
Næ, sørg for, at nuet, du lever i,
engang for alltid er dette.*

Tid*

*Tid
er en blomst
du må plukke nå,
som snøsøte*

*Du kan ikke røske
den med deg,
når du farer forbi,
for å nyte den siden
når du kommer frem*

*Da lukker den de blå bladene
og åpner dem aldri igjen*

*Tid
er som snøsøte
du må nyte den
der du
er*

* Norsk dikt av en forfatter som ikke har latt seg identifisere.

Time

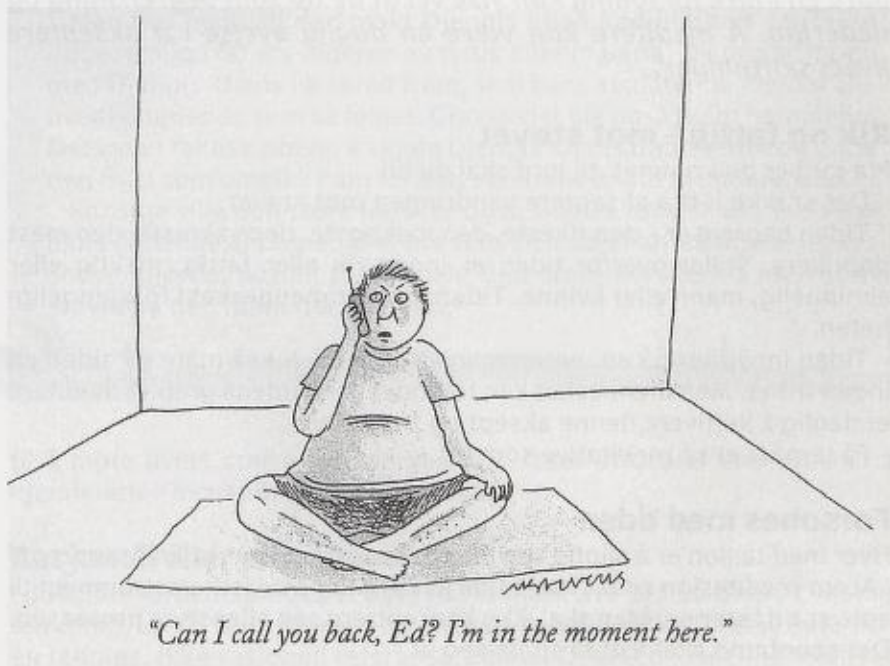
Pink Floyd

*Ticking away
The moments that made up a dull day
You fritter and waste
The hours in an offhand way.
Kicking around
On a piece of ground
In your hometown.
Waiting for someone or something
To show you the way*

Tired of lying in the sunshine
Staying home to watch the train.
You are young and life is long
and there is time to kill today.
And then one day you find
Ten years you got behind you
No one told you when to run
You missed the starting gun

And you run and you run
To catch up with the sun
But it's sinking
Racing around to come up behind you again
The sun is the same in the relative way but you're older
Shorter of breath
And one day closer to death

Every year is getting shorter
Never seems to find the time
Plans that either come to naught
Or half a page of scribbled lines
Hanging on in quiet desperation
In the English way
The time is gone, the song is over
Thought I'd something more to say

Forsonet tid

– tiden som venn

Mennesket "løser" ikke sitt forhold til tiden gjennom overmenneskelige bragder, evige monumenter, matematiske formler eller filosofiske vyer. Enhver må finne frem til det i en selv som kan forsones med livets uavvendelige skiftninger. Tid og forandring hører sammen. Tiden gir ens liv bevegelse og utvikling. Livets avslutning er en del av den prosess man underveis setter pris på. Bare en indre forsoning kan vise vei ut av tid som begrensning og nederlag. Å meditere kan være en daglig øvelse i å akseptere livets skiftninger.

Rik og fattig – mot støvet

Fra jord er du kommet; til jord skal du bli.

Det er ikke lett å akseptere vandringen mot støvet

Tiden begrenser – den rikeste, den mektigste, den vakreste, den mest populære. Stillet overfor tiden er ingen rik eller fattig, mektig eller alminnelig, mann eller kvinne. Tiden forener mennesket i forgjengelighet.

Tiden innvirker på en, enten man vil eller ikke. I så måte gir tiden en ingen frihet. Men mennesket kan forsones med tidens grep. Å meditere er daglig å kultivere denne aksept og frigjøring.

Få temaer er så meditative som tid.

Forsones med tiden

Hver meditasjon er å slippe seg tettere inn på livets puls. En grunnregel i Acem-meditasjon er at sinnet skal få være der bevissthetsstrømmen til enhver tid fører en. Man skal ikke konsentrere seg eller styre prosessen. Det spontante skal fritt få spille seg ut.

Meditasjon er å hjelpe seg selv videre ved å være nær. Å meditere er å slippe til mer av de fornyende krefter i livets strøm.

Ytre sett kan meditasjon se passivt ut. Men den ytre ro hjelper en til å omstille seg i forhold til den indre bevegelse. Meditasjon er så vårt og våkent som mulig å være nær sitt eget. For det kreves evne til omstilling.

Den meditative holdning er aktiv akseptering. Det er ikke et påbud om å like det som er. Men ens handlinger skal forholde seg til virkeligheten, og ikke slik man ville den skulle være.

Daglig å kultivere denne evne til omstilling i meditasjon kan hjelpe en

Dødelig alminnelighet

Da Djengis Khan, en av verdenshistoriens største erobrere, døde i 1227, strakte hans mongolske imperium seg fra Stillehavet til Det kaspiske hav. Grusomhet og terror var del av hans våpen. Å gjøre motstand var å gå mot den guddommelige vilje Djengis Khan representerte. Da fortjente man ingen nåde.

Den arabiske historiker Rashid ad-Din skrev et halvt århundre etter Djengis Khans død at mongolenes hersker hadde svart slik på spørsmålet hva er lykke: - Et menneskes største hell er å jage og slå sin fiende, ta alle hans eiendeler, forlate hans kvinner hulkende og klagende, ri hans dyr, bruke kroppene til hans kvinner som nattskjorte og støtte, mens han kikker på og kysser deres roselignende bryst og suger deres lepper som så søte som bærene på deres bryster.

Men hva hjalp all den makt Djengis Khan hadde tiltatt seg? Han døde, trolig i 60 års-alderen av tyfus eller malaria. Da prosesjonen med Djengis Khans lik skred frem, skal hans soldater ha myrdet alle uvedkommende som så følget. Gravstedet ble også holdt hemmelig. Det var et taktisk poeng å skjule Djengis Khans død. Dermed kunne den frykt som omgikk ham fortsatt skremme andre til underkastelse.

Kanskje ville den store hersker også skånes for den krenkelse at hans dødelige alminnelighet ble sett. Den død han så ofte skjenket andre, gjorde, når alt kom til alt, den store hersker så liten som støvet på den mark der alle går.

til å møte livets større skiftninger. Nye faser utfordrer ens evne til å kjenne etter hva som er aldersadekvat.

Rasjonell eller emosjonell tid

Filosofen Baruch Spinoza (1632-1677) markerte et vannskille i vestlig tenkning. Livet, Gud, Bibelen og etikken behøvde ikke forstås innenfor en religiøs, ikke-rasjonell referanseramme. Det menneskelige intellekt

var et tilstrekkelig instrument. Mirakler og mystikk må man ty til der man ennå ikke makter en intellektuelt tilfredsstillende forklaring. Disse verdslige forklaringsmodeller gjorde Spinoza til en frafallen i øynene til det jødiske fellesskap der han hadde sitt opphav.

Baruch
Spinoza
(1632-1677)

Moderne filosofi har mer og mer mistet kontakten med hverdagsmenneskets dagligliv. Det er kanskje en naturlig konsekvens av det standpunkt at intellektet er den avgjørende referanse. For ens væren i verden er emosjonene og den ikke-intellektualiserende oppmerksomhet vel så viktig. Man velger ikke sin partner basert på intellekt. Ens forhold til barn og venner er ikke primært basert på logisk eller rasjonell tenkning. Å leve er emosjonelt. Slik også det å dø; og det å forholde seg til tid som den absolutte begrensning.

Menneskets forsoning med eller opprør mot tilværelsen finner sted på et emosjonelt plan. Manifestasjonene kan være av intellektuell karakter. Men det underliggende indre standpunkt er emosjonelt. Tidens eksistensielle og emosjonelle utfordring kan ikke druknes i aldri så mange formler om tid og rom.

Over tiden må mennesket kontemplere. Den er noe man dveler ved, kjenner på fra forskjellige sider. Som ung ser man tidens nørende krefter på kroppens utvikling. Senere kan man glede seg over den sindighet som kan fostres av erfaring. Først på kropp, senere på ens sinn, merker man hvordan tiden gradvis bryter ned.

Fullbyrdet livssyklus

Tidskonvensjonene i det vestlige samfunn tar lineær tid som en selvfølge: Klokketid, kalendertid, jødisk/kristne skapelsesberetninger. At moderne kvantefysikk på partikkelnivå kan avvise et skille mellom fortid, fremtid og nåtid, endrer ikke på dette.

*En disippel spurte Konfusius: Hva er døden?
Konfusius svarte: Du kjenner ikke livet, og så
vil du forstå døden!*

Den lineære tid beveger seg fremover langs en tidslinje. I en paradoksal forstand kommer tiden fra fortid, oppleves, er, i nuet og beveger seg mot fremtiden. Med den lineære tid kan døden gjøre alle til tapere. Fremtiden er ikke ens egen tid. Fra et punkt der

fremme blir fremtiden andres tid. Selv er man borte. Tidens gang truer. Før eller senere settes man på siden av tidslinjen.

Et lineært tidsperspektiv kan ha en uendelig lang tidslinje. Mennesket blir et fnugg på en ufattelig strek. Ens egen tid blir så kort, så knapt tilmålt. Resten, alt man går glipp av, er så knugende mye mer. Den som forsøker å skue frem og tilbake på tidslinjen ut fra sin egen forsvinnende lille tidsbit, får aldri tilstrekkelig tid.

Den siste fiende

Ved kristne begravelser kan døden bli omtalt som den siste fiende. Det er som om døden - og tiden - tar fra mennesket en absolutt frihet. Døden venter alle - uten hensyn til politiske rettigheter og materiell overflod. Døden kommer ingen utenom. Man kan utsette dødens tak på en, men fri fra dens begrensning kommer man ikke. Døden er det absolutte hinder for frihet fra tid og forgjengelighet.

Det tyvende århundre nedfelte illusjoner om menneskets muligheter i en rekke dokumenter. Lykke og velbehag ble en traktatfestet menneskerett. Tiden og døden bryter med disse fiksjoner. Alle menneskers mester, tiden, avspeiler at det gjelder visse absolutte begrensninger uten hensyn til hvor mange rettighetserklæringer politikere skulle vedta med høystemte formuleringer. Bortenfor papirene venter en virkelighet. Dokumentene

kan hindre en i å se den, og dermed forhindre at man forholder seg til de realiteter ethvert menneske er underlagt. Man kan juridifisere retten til behandling ved sykdom, men ikke retten til å forbli frisk. Eldre kan ha juridisk beskyttede rettigheter til adekvat pleie, men ikke til å motstå aldring. Ingen menneskerettserklæringer kan love evig liv.

Samtidens drøm om et liv uten begrensninger avspeiles i dens vanskelige, delvis benektende, forhold til tid og død. Mange internasjonale forfattere har ikke lenger sitt fødselsår eller sin alder inntatt i personomtalen på bøkens omslag. Om man ikke har et evig liv, kan man i hvert fall late som om man tilhører en tidløs dimensjon. Man bare er. Man forvitres ikke.

Er man sterkt investert i troen på å virkeliggjøre sine drømmer, blir døden naturlig en fiende. Det er for mange drømmer å fullbyrde. Tiden blir for knapp. Døden kommer ubeleilig. De drømmer som virkeliggjøres, kan man uansett sjelden ta med seg over den siste grense. De har ofte et materielt tilsnitt eller gjelder en manifestasjon i den ytre verden.

Kjemper mennesket mot tiden, blir den livets mørke kraft som alltid vil vinne.

Tiden kan fremstilles negativt. Som dødens speilbilde tegnes den ofte som en fiende - den ubønnhørlige mester eller flod som drar alt med seg - den siste tyrann, den absolutte vegg. Men døden er påminnelsen, et varsko om at livet er en gave man må pakke opp og glede seg over. Som en absolutt dimensjon ved livet kan man alltid ha døden med som en venn - som en vilje til fullbyrdelse og en påminnelse om at det er nå man har livet tilgjengelig.

På deathclock.com kan man bli minnet om livets begrensning.

*Blir du altfor redd for døden, blir du redd for livet òg.
Kari Bremnes.*

Det samme kan sies om ens forhold til tiden og forgjengeligheten.

Døden løser — nesten — alle problemer

En annen av historiens monstre, Josef Stalin, skal tidlig i sin blodige karriere ha blitt fascinert av hvordan døden løser så mange problemer. Hvis det er noen du tror motarbeider deg, eller kan komme til å gå imot deg, få dem drept. De er borte – problemet er vekk.

Millioner ble drept. Med en så paranoid og psykopatisk legning som Stalins, snus verden undertiden opp-ned. På den syttende partikongress i 1934 var det som vanlig bare én kandidat til hver post. Men delegatene kunne uttrykke skepsis ved å stemme mot personen. Flere enn 100 av de 1 225 stemmeberettigede strøk Stalins navn på stemmeseddelen. Enkelte hevder at det var nærmere 300 som på denne måten uttrykte sin motvilje mot Stalin. Det riktige tallet vil aldri bli kjent siden Stalin etter kongressen beordret alle stemmesedler ødelagt. I en annen verden enn Stalins kunne det ha vært en fordel at stemmegivningen var anonym. Her ble anonymiteten en forbannelse. Stalin kunne ikke vite hvem av delegatene som hadde gått mot ham. Alle deltagerne var hans potensielle fiender. I løpet av fire år var 80 % av deltagerne på den syttende partikongress utryddet.*

Men et problem kunne ikke Stalin løse ved å drepe andre: Det selv å være forgjengelig. Men Stalin forsøkte sine tradisjonelle angrepsmåter til det siste. I 1952, 73 år gammel (ut fra den virkelige fødselsdato 6 desember 1878, og ikke den offisielle over ett år senere), var Stalin alvorlig svekket. Hans lege gjennom en lang karriere, professor Vladimir Vinogradov, ble alvorlig bekymret over Stalins forverring. Legen avviste fullstendig hvile og fritak fra alt arbeid.

Dermed undertegnet legen nesten sin egen dødsattest. Den paranoide, kontrollorienterte og maktbegjærlige Stalin ble rasende, beordret alle sine medisinske journaler ødelagt og bestemte seg for ikke å se flere leger. Professor Vinogradov skiftet, som så mange i Stalins omgangskrets, fra å være medarbeider til å bli en Fiende av Folket. Han ble arrestert og grovt torturert for å tvinge frem en tilståelse av hvordan han var del av en sammensvergelse mot Stalin. En rekke andre leger ble arrestert og en del drept som ledd i nok et komplott skapt av Stalins forfølgelsespregede og grenseløst aggressive sinn. Da Stalin til slutt var så alvorlig svekket at de nærmeste medarbeidere våget å tilkalle leger, satt de største medisinske kapasitetene i Sovjetunionen i torturkamrene i Lubyanka eller i andre av Stalins utallige fengsler eller fangeleire. Stalins begredelige endelikt, der han forble sin paranoide patologi tro til det siste, er sist beskrevet i Simon Sebag Montefiore: *Stalin The Court of the Red Tsar* (2003).

Millioner hadde måttet gi sine liv for at Stalin skulle ha sin posisjon. Men ens egen død er det problem ingen andre, eller deres død, kan fri en for.

* En nyere kilde sier at det var 1 966 delegater på den syttende partikongress, hvorav 1 108 i løpet av få år var arrestert — bare få overlevde. Konsekvensen av den anonyme stemmegivning koblet til et paranoid og hensynløst sinn blir den samme.

Ens egen utfordring

Mennesket har alltid hatt en sterk trang til å overvinne tiden og døden – denne siste fiende og den absolutte begrensning. En del av kristendommens fascinans har vært dens mulige frihet fra den absolutte slutt. Jesus' oppstandelse fremstilles som en seier over synd og over død. Hans død skal gjøre at troende kan ta del i et evig liv.

Rent historisk fikk Jesus sin seier gjennom døden. Den gjorde ham stor for ettertiden. Men tilsvarende kan sies om Sokrates. Giftbegeret bidro til hans plass i historien. Dette er likevel mer sosiologiske betraktninger. Den kristne tro på friheten fra døden gjelder et evig liv et annet sted enn i historien.

Til en viss grad er det kristne frihetsideal passivt. Man er avhengig av det en annen gjorde for en. Kristi offer er andres port til det evige liv.

De sentrale symboler for kristendom og buddhisme kan illustrere. Vesten har gjerne anklaget østen for passivitet. Men bildet på virkeliggjørelse innen buddhismen er Buddha som sitter og mediterer. Det er et ideal om egen handling som en forutsetning for indre frihet. Jesus henger på korset – ut fra en viss tolkning kan han anses som et prisgitt - og slik skikkelsen ofte utformes i disse siste øyeblikk - passivt offer.

Å leve med tidens forvitring som ramme rundt sitt liv, kan kreve en indre forsoning som er hvert menneskes utfordring.

Nekrologenes streben

I nekrologer for professor-kolleger hører man undertiden protesten. Ofte kan man forstå minneordene som et uttrykk for hva taleren ønsker skal sies om vedkommende selv: At det man har gjort, vil bli husket. Det skal være noe som lever videre, noe som ikke bare går støvets vei.

Forsøkene er fäfengt. De aller fleste skrifter er borte ikke lenge etter at de er publisert. Noen få lever videre noen år. De færreste noen tiår. Til slutt sitter man der med Bibelen, Koranen og Odysseen og egentlig nokså få andre skrifter som etter et par tusen år, eller en del hundreår, ennå ikke har gått ut på dato. Men hvordan husker man egentlig Homer, forfatteren av Iliaden og Odysseen? Man vet ingenting om ham. Forskerne strides også om det er én eller flere forfattere. Så om ikke verkene er blitt til jord - enda – så har forfatteren som person forsvunnet inn i støvets glemsel. En av de mange teorier om William Shakespeare er at forfatteren

Jesu oppstandelse. Maleri fra Bysants.

*Om hundre år er allting glemt.
Norsk ordspråk*

egentlig var en adelskvinne!

Nekrologens perspektiv kunne vris. Om man ikke lever videre, kan man ha levd mens man var her. Den som har eksistert for å bli husket, kan ha gått forbi den muligheten.

Livets bevegelse

Tiden rydder plass, for nytt liv, for nye strukturer, for ny erkjennelse. Dens kraft, dens bevegelse bringer frem alternative perspektiver. Slik

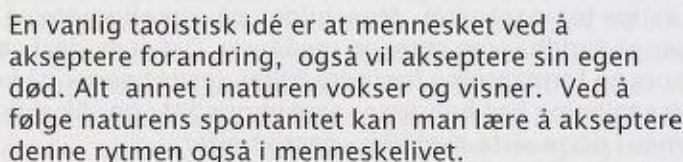
Andre tider gir andre tanker
Norsk ordspråk

tidens tann fører til at alt levende liv forgår for å gi plass til nytt, skifter også ens forståelse. Gamle investeringer og forestillinger om hvordan forhold skal forstås, kan gi plass for nye. Tidens gang gjør det mulig. Det forgjengelige blir ikke bare en fiende. Endringen

betyr at man kan forstå på nytt. Klarer man å gi etter for tidens rytme, dens bevegelse mot endring, kan livet bli en erkjennelsesprosess der nye impulser får leve. Å slippe seg inn i tidens puls og den prosess av endring som er tidens sang, gjør livet levende.

Forsonet tid

Å gjøre tiden til en fødselshjelper, en befordrende venn på veien, er en eksistensiell utfordring. Å stritte mot tidens gang er å gjøre motstand

En vanlig taoistisk idé er at mennesket ved å akseptere forandring, også vil akseptere sin egen død. Alt annet i naturen vokser og visner. Ved å følge naturens spontanitet kan man lære å akseptere denne rytmen også i menneskelivet.

mot den tid/romlige tilværelse som er menneskets. Mennesket fødes inn i tiden, lever i tiden, dør i tiden. Ikke å forsones med tiden uttrykker i dypere forstand en protest mot det å være menneske. Det er å skulle kjempe seg ut av sitt Dasein. Det kan være vanskelig å finne tilfredsstillelse i en menneskelig eksistens der man ikke vil forsones seg med et grunnleggende rammevilkår.

Den grunnleggende instruks for meditasjon er slik: Man skal ikke frem, man skal ikke etterstrebe en tilstand, ikke forfølge mål, bare gjenta og være. Så skjer det som skjer når tiden og aktiviteten virker sammen.

Med et meditativt forhold til tid, skal man intet sted hen. Det er ingen tid der fremme man går glipp av. Man skal bare være her og nå og tillate det som er i ens sinn å spille seg ut. Livet er ikke der borte, eller der fremme, livet er ikke noe som kommer bare man har gjort ditt og datt. Livet er her og nå. Oppgaven er å slippe seg inntil det.

Samtidig trenger man den ytre tid, klokketiden, for å komme nærmere

sitt nu i meditasjon. Jo lenger man sitter i langmeditasjon, jo lettere er det å la seg absorbere i sitt nu. Selv om man kan bli utålmodig i langmeditasjon, er tiden ens venn. Man trenger den til å modnes i sin meditasjon.

Hver meditasjon er slik. Halvtimen hjemme er nødvendig for å komme dit man skal: Fra dagsrester til mild aktualisering av sentrale livstemaer. På retretter med lengre meditasjoner skal den avsatte tid gi sine muligheter. Man kan, i en eller annen forstand, komme ut av tiden i meditasjon. Men tiden er nødvendig for å komme dit hen at det kan skje.

Meditativ innsikt kan ikke forseres. Man trenger sin avsatte tid for å utføre sitt meditative innsiktsarbeid. I hver meditasjon hjelpes noe frem. Man går sin meditative runde, stor eller liten. Et eller annet forandres i den omrøring enhver meditasjon representerer.

Tilsvarende gjelder utenfor meditasjon: Man virkeliggjøres ved å gjennomleve sin livssyklus. At tiden forløper, er ikke farlig, men nødvendig. Man trenger tiden for å fullbyrde det ens naturlige sirkel har potensiale for.

Nok tid

Ut fra et meditativt forhold til tid, kan det være noe som heter nok tid. Man trenger den tid som skal til for å komme "hjulet rundt", men heller ikke mer. Planten skal ikke mer enn å vokse. Planten har ikke for kort tid. Går naturen sin gang, får blomsten den tiden den trenger.

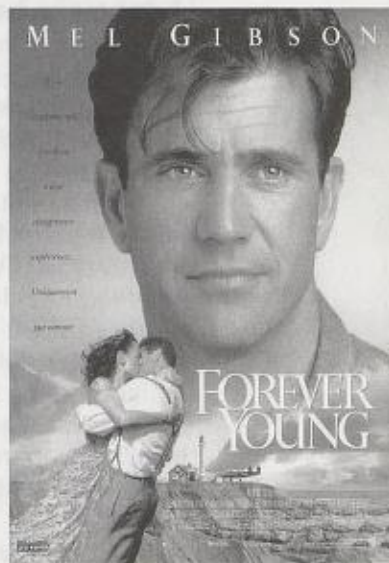
Tilsvarende varer ens egen sirkel som utgangspunkt lenge nok. Dagen skal vandre mot sin kveld.

Den som streber etter å være "forever young" ser ikke at man gir fra seg en fullbyrdelse. Man lar ikke livet gå sin gang, tillater ikke livssyklusen å virkeliggjøres, får ikke gjennomlevet relasjoner. Hva er det eksistensielle poeng med å dø ung? Det modnende livsløp blir ikke en belønning, ikke en livsdessert, men en krenkelse. Sporene av tidens tann på egen kropp og sinn truer og fornærmer.

For å erkjenne trengs tid og erfaring. Ens vilje må manifestere seg i livets forskjellige dimensjoner for at man skal kunne se hvem man selv er. Man må treffe sine livsvalg og bli møtt av deres konsekvenser. Da kan man kjenne på dem, og se klarere hvem man selv er.

Uten tid bærer treet ingen frukt. Skal man lære av å høste det man sår, må man slippe til livets kveld. Frykt for natten kan hindre en i å oppleve aftensolen.

For den som skal modnes, vokse, kjenne livets faser, gir tiden muligheten. Man kommer ikke noe sted uten tiden. At tiden går, kan bringe ens fullbyrdelse nærmere. Uten tiden står man stille.

A streve etter å være evig ung kan være en bakevje eksistensielt sett.

Ikke dytte elven

Barnet fødes erkjennelsesmessig i blinde (- selv om enkelte pessimister vil hevde at barnets første gråt uttrykker en dyp realisme over det liv som venter). Etter hvert som tiden går, kan barnesinnet favne mer. Utvidelsen av bevissthetens radius skjer de første leveår automatisk. Som voksen er det mer opp til en selv. Man må, gjennom meditasjon eller på andre måter, slippe seg inn i prosesser som gjør ny forståelse mulig. Man må tenne erkjennelsens lys og la flammen leve. Hvem vet hvordan og hvor flammen tennes? Men flammen lyser også i tiden.

I et lineært perspektiv er det viktig med alle andres sirkler som følger etter.

Men dypere sett er det bare én sirkel som avgjør: Det løp man selv går. Fokus på andres tid kan distrahere en fra å fullbyrde eget løp.

Andre kan ta fra en tiden, forkorte hjulet. Men ingen andre kan bruke ens tid. Å frata andre tid, forlenger ikke ens egen – unntatt i ekstrem-situasjoner av sult og tørst. Andre kan ødelegge for en, men ikke bruke den tid og dens mulighet som var ens egen. Alle har en tid som bare er deres. Skal tiden bli en venn, ikke en fiende, må man forsone seg med den, se den som en mulighet, oppleve at det er ens egen tid.

Å lese sin bok

For den som har arbeidet med å slippe sine ambisjoner, kan døden kanskje kjennes mindre truende. Man har til dels sett at drømmenes tro på lykke ikke stemmer. Det kan gjøre en mer rolig. Når man ikke lenger er så sterkt investert i drømmene, er det kanskje heller ikke så farlig om døden tar dem fra en.

Døden kan bli ens fiende. Ens venn blir den nok sjelden. Men kanskje kan den bli en forsonet og akseptert del av ens virkelighet. Reflekterer man over sitt liv, gjør man det til sitt eget, gir man seg selv følelsen av å ha levet, kan det være at man er mindre redd for det punktum døden representerer. Det kan være lettere å forlate et liv som har vært levet, enn det der det ble tomt og ufullbyrdet.

Klarer man å se seg selv, komme seg selv i møte og lese den bok man har skrevet, kan det være lettere å forsone seg med at det ble slik det ble. Det liv man har forstått, kan det være lettere å reise fra. Innsikt kan forsone og fullbyrde.

Å la nytt leve

Tiden rydder plass, for nytt liv, for nye strukturer, for ny erkjennelse. Dens kraft, dens bevegelse bringer frem alternative perspektiver. Slik tidens tann fører til at alt levende liv forgår for å gi plass til nytt, kan også ens forståelse skifte. Gamle ambisjoner og forestillinger om hvordan forhold skal forstås, kan gi plass for nye. Tidens gang gjør det mulig. Det forgjengelige blir ikke bare en fiende. Endringen betyr at man kan forstå på nytt.

Klarer man å gi etter for tidens rytme, dens bevegelse mot endring, kan livet bli en erkjennelsesprosess der nye impulser får leve. Å slippe

seg inn i tidens puls og den prosess av endring som er tidens sang, gjør livet levende.

Tid gir rom for å leve en livssyklus – for å fullbyrde. Men intet kan bevege seg uten å gå fra. Man må legge noe bak seg. Forgjengelighet er nødvendig for fornyelse. I det å fullbyrde ligger også det å slippe. Tiden og døden er del av livets bevegelse. Klarer man å slippe seg inn til livets rytme, kan døden være lettere å akseptere. For det menneske som vil vekst og indre virkeliggjørelse, kan tiden være ens beste venn. Tid betyr forandring. Uten tid til modning, ingen fullbyrdelse. Uten modning, ingen evnen til å slippe.

Lar man livets stemme forbli uhørt, kan tiden bli en motstander. Er man tro mot det kall som er ens liv, er tiden en nødvendig følgesvenn – i, og utenfor, meditasjon.

Den indre reisens slutt – og fullbyrdelse

Den viktigste reisen for ethvert menneske er ikke den ytre. Man behøver ikke bevege seg geografisk for at hver morgen skal bringe nye horisonter. I ens indre og i det ytre er det alltid forandring. Tiden gjør at livet aldri står stille.

Den mest dramatiske reiseberetning i verdenslitteraturen er kanskje jødernes Exodus. De ble forvist fra sin hellige by og sitt hellige land. I årtusener har de søkt å vende tilbake.

I religiøs forstand behøver ikke Exodus dreie seg om en reise i rommet. Jerusalem kan gjenskapes i jødernes og enkeltmenneskets indre. Å vende tilbake, å leve i sitt Jerusalem, kan være et åndelig, ikke et praktisk spørsmål. Det moderne Israel kan ha oversett at politisk å gjenerobre det geografiske Jerusalem er mindre viktig hvis det ikke er der i ens indre.

Den indre reise er hvert menneskes utfordring. Fordi hvert øyeblikk bringer nytt, må man alltid gjenskape valget hvis ens retning skal opprettholdes. Ved å fastholde tidens og dødens dimensjon kan ens indre liv leves ut fra et alvor som gjør disse gjentatte valg mulig. Det ytre liv i tiden tar en dag slutt. For den indre puls kan det kanskje mer kjennes som en forsonende fullbyrdelse.

Et vindu

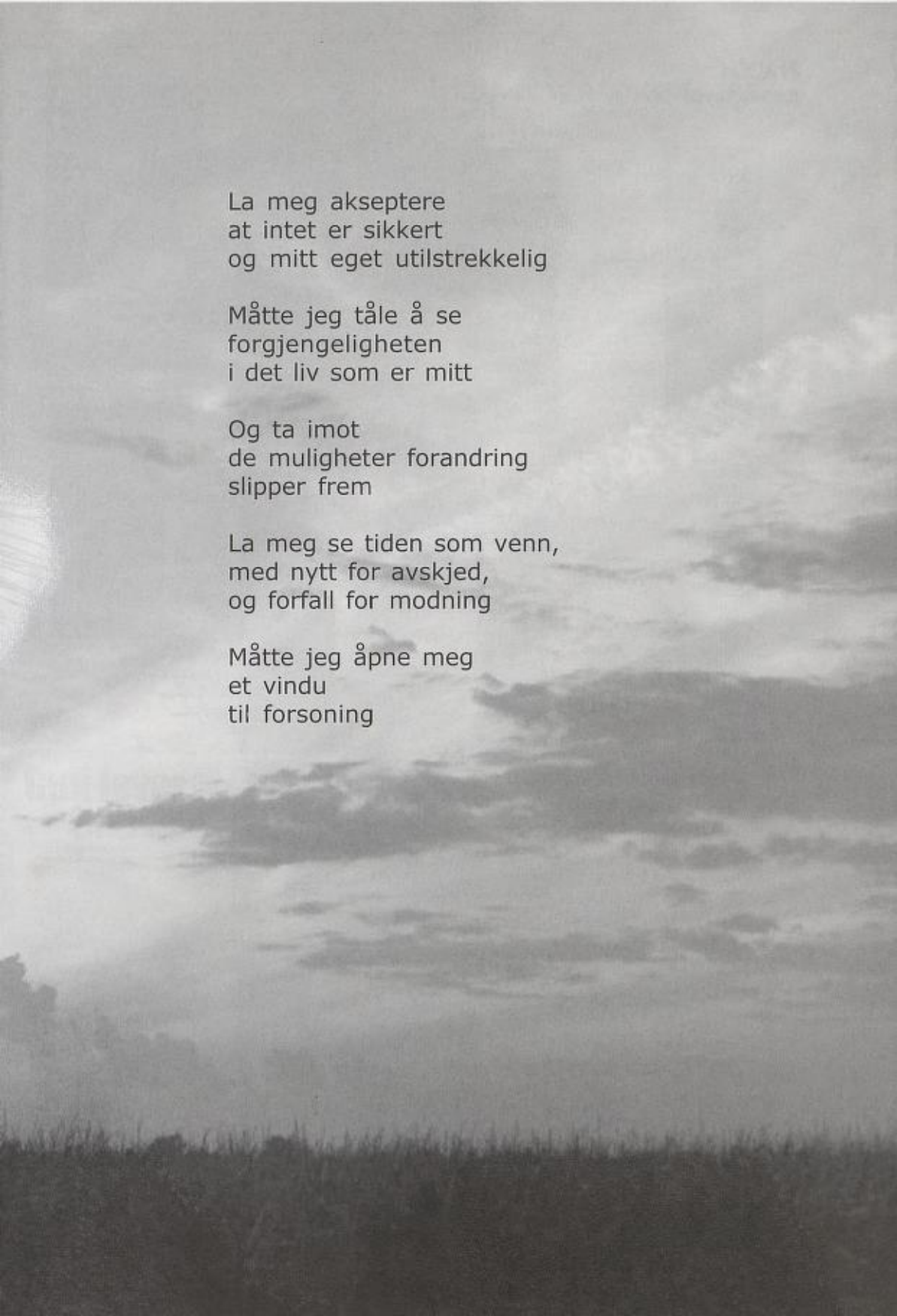
Måtte jeg ikke løpe
etter elven
eller bremse tidens strøm

La tiden lære meg,
la fremtid vise fortid,
og det nu som kan bli mitt

Gi meg innsikt
til ikke å binde
den horisont som aldri eies

Kunne jeg ha styrke
til å handle der
intet kan fanges

La meg bære
at med tiden lages
ingen avtale

A black and white photograph of a cloudy sky over a field of tall grass. The sky is filled with soft, textured clouds, and the grass in the foreground is dark and slightly out of focus. The overall mood is contemplative and serene.

La meg akseptere
at intet er sikkert
og mitt eget utilstrekkelig

Måtte jeg tåle å se
forgjengeligheten
i det liv som er mitt

Og ta imot
de muligheter forandring
slipper frem

La meg se tiden som venn,
med nytt for avskjed,
og forfall for modning

Måtte jeg åpne meg
et vindu
til forsoning

DYADE

nr. 2 1997

Mannen Peer Gynt
og hans kvinner

Henrik Ibsen: *Peer Gynt*

DYADE

nr. 1998

Henrik Ibsen og Brand Gynt
Fra skole til forelesning

Henrik Ibsen: *Brand*

DYADE

nr. 1999

**Gud lever
Gud dør**

Om kirkeolen har vært død lenge.
Hvordan er det å ha tatt livet av?

Jobs bok

dyade

Arne Garborg
Inn i vår tid

Carl Gustav Bratton
Om Arne Garborgs betydning
for norsk litteratur

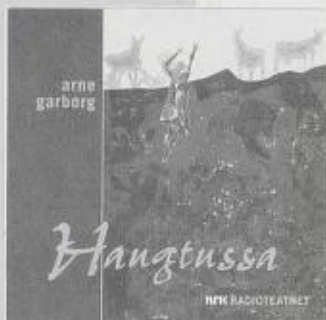
Olav Grøtt
Arne Garborg og den norske
folkelitteratur og norsk
kulturhistorie

Jon Espen Pedersen
Arne Garborg og
den norske kulturhistorie

Jon Espen Pedersen
Arne Garborg og
den norske kulturhistorie

Arne Garborg
Arne Garborg og
den norske kulturhistorie

nr. 2000

NRK RADIOTEATRET

dyade

Med en kombinasjon av lyd-drama på CD fra NRK Radioteatret og et temahefte av tidsskriftet *Dyade* kan du få spennende opplevelser og føde for tanken.

Du kan høre en forestilling og lese om tolkninger, bakgrunn, sammenhenger.

Du får mer ut av å lese - og mer ut av å høre

Også Henrik Ibsens *Keiser og galileer* finnes på CD.

Dyade kan du bestille ved å bruke slippen på side 64. Eller over nettet: **dyade.no**

CD-ene får du i bokhandlene eller på **nrk.no** **lydbokforlaget.no**

Du finner det meste i Dyade. Tidsskriftet for deg som ikke leser tidsskrifter. Reflektert, men ikke tungt. Tankevekkende, men ikke innfløkt. Kanskje litt på tvers av tidens selvfølgelige tanker.

Hvert hefte belyser ett tema. Som abonnent er du derfor med i en liten bokklubb. For 200 kroner får du fire hefter i året. Du kan også bestille enkeltnumre.

Ring 23 11 87 00
Fax 22 83 18 31
e-post: dyade@acem.no
Hjemmesider: dyade.no

Jeg bestiller:

- Abonnement på 4. nr. pr. år kr. 200
- Bok om Acem-meditasjon *Stillhetens psykologi* kr. 95
- Boken *Personlig produktivitet* kr. 145
- Boken *Tal bedre* kr. 145
- Boken *Stress - arbeid - kjærlighet* kr.95
- Godt grønt*. Kokebok for vegetarmat. kr. 95
- For kropp og sinn*. Vegetariske basisoppskrifter kr. 95
- Gratis brosjyre for Acems kurs

Følgende temahefter av Dyade:

.....
.....
.....

Navn:

Adresse:

BREV

Kan sendes
ufrankert i
Norden.
Adressaten
vil betale
porto.

SVARSENDING

AVTALE NR. 126000/95PB

**Postboks 2559, Solli
NO-0202 OSLO
NORGE**

the power of
silence

avspenning og overskudd

Kroppen trenger trening.
Sinnnet trenger også trening
for å mestre stress og utfoldelse,
nærhet og følelser.
Du kan trene sinnet daglig med

acem-meditasjon

acem.no

tlf 23118700

Individet lever i tiden. Den er en personlig dimensjon ved alles tilværelse. Man fødes i tiden, lever i tiden, begrenses av den. *Naturen* har mennesket trodd det kunne overvinne. *Tiden* seirer alltid.

Hvert menneske utfordres av denne grunnleggende, kompromissløse og til dels uforståelige bevegelse: *Tiden*.

Tid som eksistensielt tema dreier seg om å finne sitt forhold til tiden, til det å være menneske.

Dette Dyade er en personlig vandring inn i tanker om tid – for refleksjon over hva det å være her, noen korte øyeblikk, dreier seg om.

Tanker om tid kan åpne vinduer mot den reflekterende streng alle mennesker har som potensiale, og Acem-meditasjon kan forsterke.

2004 JOURNAL OF THE AMERICAN MEDICAL ASSOCIATION